

İSTİHBARAT RAPORLARI İŞİĞİNDA TÜRK İSTİKLAL HARBİ'NİN YUNANİSTAN'A ETKİSİ

Öz: Yunanların “megali idea” anlayışı kapsamındaki faaliyetleri uzun yılları alan uğraşları içermektedir. Bu idealin gerçekleştirilmesi fırsatını Birinci Dünya Harbi'nin sonunda yakalayan Yunanlar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiş ancak kendi ülkeleri doğrultusunda çıktıkları İzmir, 1922 Ağustos'unda Büyük Taarruz'la umutlarının kırılma noktası olan yer durumuna gelmiş ve hazin bir şekilde Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmışlardır.

Yunanistan'da Batı Anadolu'ya ayak basmadan önce zaten var olan siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik çalkantılar, Batı Anadolu'da buldukları yaklaşık 3,5 yıllık dönemde devam ettiği gibi sonrasında da ülkeyi kaosa sokan gelişmelere sebep olmuştur. Yunanistan, İtilaf devletlerinin çabasıyla girdiği Küçük Asya macerasında, 1920 yılının sonunda onların desteğini yavaş yavaş çekmeleriyle yalnızlaşmıştır. Bunda Türk İstiklal Mücadelesi'ni sarsılmaz ve kırılmaz bir inançla sürdüren Mustafa Kemal (ATATÜRK) ve silah arkadaşlarının üstün başarılarının büyük payı vardı. Dolayısıyla kendi ülkelerine olan inançla hareket eden Yunanlar, karşılarında tarihin en erken dönemlerinden beri hür yaşayarak devletler kuran Türk milletini hafife almışlardır.

Nitekim Yunanlar, Anadolu'dan çekildikten sonra kendi sorunlarıyla baş başa kalacak ve uzun yıllar ne siyasi istikrarını tam anlamıyla kurabilecek ne de sosyal ve ekonomik buhranı atlatabilecektir. Bu çalışmada, Türk İstiklal Harbi sırasında Yunanistan'da meydana gelen askerî, siyasi ve ekonomik olaylar, gerek literatür gerekse belgelere dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk İstiklal Harbi sonrasında Yunanistan'da meydana gelen olaylar da Yunanistan'da cumhuriyetin ilanı ve sonrasında tekrar krallığa dönüşüne kadar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Megali idea, Küçük Asya Seferi, Türk İstiklal Harbi'nde Yunanistan, Türk İstiklal Harbi Sonrası Yunanistan, Yunan Siyaseti.

Sehernaz GÜVENBAŞ

(Hacettepe Üniversitesi Doktora Öğrencisi)

<https://orcid.org/0000-0002-7509-5724>

sehernaz.guvenbas@hacettepe.edu.tr

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ankara Türkiye

Geliş Tarihi: 16.03.2020

Kabul Tarihi: 07.05.2020

Özgün Makale

THE EFFECTS OF TURKISH WAR OF INDEPENDENCE ON GREECE IN THE LIGHT OF THE INTELLIGENCE REPORTS

Abstract: The Greek activities related to the notion of “Great Design” [Megali Idea] are a culmination of endeavours lasting for years. The Greek, having found the opportunity of realizing this ideal at the end of the First World War, occupied İzmir on 15 May 1919. However, İzmir, where they landed to realize their ideal, became the breaking point where their hopes were destroyed following the Great Offensive, launched in August 1922. They were thus compelled to leave Anatolia in misery.

The prevailing political, military, social and economic turmoil pre-dating their setting foot on Western Anatolia, continued to exist during their three-and-a-half-year occupation and led to chaotic developments in the country. Greece, embarking on an adventure in Asia Minor at the instigation of the Entente Powers, was left alone as the Entente Powers gradually withdrew their support towards the end of 1920. Here the success brought by the persevering and steadfast determination of Mustafa Kemal (ATATÜRK) and his comrades-in-arms in the Turkish War of Independence played a great role. The Greek, acting upon their own ideals, underestimated the Turkish nation, who has lived independently and found sovereign states ever since the dawn of history.

The Greek, abandoning Anatolia, were faced with their existing chaotic state of affairs, and they could neither establish political stability nor overcome their social and economic crises for long years. This study aims at investigating military, political and economic developments in Greece during the Turkish War of Independence, based on available literature and documents. The events taking place in Greece following the Turkish War of Independence are handled within the scope of the declaration of republic in Greece and its return to kingdom.

Key Words: Great Design [Megali Idea], Asia Minor Campaign, Greece during the Turkish War of Independence, Greece after the Turkish War of Independence, Greek Politics.

Giriş

Yunanca “büyük fikir”, “büyük ülkü” anlamına gelen megali idea düşüncesinde, İstanbul’un merkezini oluşturduğu Bizans-Yunan İmparatorluğu’nun canlandırılması ve Doğu Roma İmparatorluğu’nun topraklarının Yunan Krallığı’na katılması vardır.¹ Megali idea kavramının olgunlaşması, Yunan bağımsızlığına kadar giden bir dizi olaylar ve hareketler serisini içerisinde barındırmaktadır.

Rus Çarı I. Alexander’ın yaveri ve Filiki Eteryası’nın lideri olan General Aleksander Ypsilantis, isyanın başlama yeri olarak Tuna Prenslüklerini (Eflak ve Boğdan) seçmişti. Mart 1821’de Alexander Ypsilantis, 3.000 kişilik bir güçle Prut Nehri’ni geçerek Yaş şehrine girmişti. Daha sonra nisanda Eflak’a girdi ve 5.000 kişiyle Bükreş’e ulaştı. Ancak bu isyan Rus Çarı’nın desteklememesi yüzünden Türkler tarafından kolayca bastırıldı. İsyân daha sonra Adalar, iç bölgeler ve Mora’ya yayıldı.² Ardından 1822’de üç farklı taşra yönetimi kurularak bir anayasa benimsenmişti. Osmanlı Devleti’nin 1827’de Navarin Deniz Savaşı’yla İngiltere, Rusya ve Fransa karşısında yenilmesi Yunanistan’ın bağımsız bir devlet kurmasına olanak sağlarken 1828’deki Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Edirne Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti özerk Yunanistan’ı tanımıştı.³ 24 Nisan 1830 tarihinde Yunanların bağımsızlıklarını kazanmasının ardından⁴ 1844’te Yunan Parlamentosunda İoannis Kolettis⁵ tarafından ilk kez “megali idea” kavramı ortaya atıldı. Coğrafya olarak İstanbul’u merkeze alan megali idea, XIX. yüzyılda üç değişik şekilde yorumlanmıştı: 1844-1856 yılları arasında ulusal merkezi İstanbul ve temel amacı da Doğu Roma İmparatorluğu’nu yeniden kurmak olarak belirlendi. 1856’dan sonra ulusal merkez Atina ve amacı da Yunanistan sınırlarını genişletmek oldu. Megali idea 1870’lerden sonra ise Osmanlı-Helen İmparatorluğu meydana getirme şeklini almıştı. Dolayısıyla ilk aşamada kültürel olarak ortaya çıkan ve ulusal bir öze de sahip olan Helenizm,⁶ megali ideayı içerisinde barındıran bir kavramdı. Megali ideanın ise bu

¹ Oğuz Kalelioğlu; “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, Mayıs 2008, s. 108.

² Ömer Turan; “The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and in Greek Independence” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10, 1999, s. 270-272.

³ Çağla Derya Tağmat; *Yunanistan’da Büyük Açlık ve Türk Yardımları (1941-1943)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 9.

⁴ *Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea*; Hamdi Ertuna, Necati Köse (haz.), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s. 9.

⁵ Ioannis Kolettis için Bk. Nilüfer Erdem; *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2009, s. 25-26.

⁶ Helenizm: Grek uygarlığı, Grek olmayan ulusların Grek düşüncesinin etkisiyle gerçekleştirdiği uygarlık. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2020, (<https://sozluk.gov.tr/>)

olguyu siyasal kimliğe sokan ve sonradan üretilmiş bir ideoloji olduğu söylenebilir.⁷

Megali ideanın hedefleri şöyle sıralanmıştır: Yunan milletinin tam istiklalinin temini, Batı Trakya, Selânik ve Ege adalarının Yunanistan'a ilhakı, On İki Ada ve Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhakı, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı, Pontus Rum Hükûmetinin kurulması, Kıbrıs, İmroz ve Bozcaada'nın Yunanistan'a ilhakı, İstanbul'un işgal edilerek Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasıdır.⁸ Yunanistan'ın bu idealler çerçevesinde süregelen uğraşları, Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde cereyan eden olay ve harpler sırasında, amaçlanan hedeflerin bazıları zamanla Yunanistan lehine gerçekleşmiştir.

Yunanistan'ın bu hedeflere ulaşmasında Eleftherios Venizelos'un büyük katkısı olmuştur.⁹ Venizelos'un 1910 yılında iktidara gelişinden itibaren Yunanistan, Balkan harpleri sayesinde topraklarını bir hayli büyütmüş ve Selânik Limanı'nı da elde etmişti.¹⁰ Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı idealini gerçekleştirmek için ise Birinci Dünya Harbi'nin sonunda ağır şartları ihtiva eden Mondros Mütarekesi'ni imzalamaya mecbur kalan Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde, İtilaf devletlerinin yardımıyla Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştı.

İngiliz, Fransız ve Rus Hükûmetlerinin ortak kararlarıyla 24 Ocak 1915¹¹ tarihinde, Büyük Britanya Hükûmeti adına Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından Yunanistan'a yapılan teklif, bu yardımın en büyük kanıtları arasındadır. Bu teklife göre Birinci Dünya Harbi'ne İtilaf devletlerinin safında katılması karşılığında Yunanistan'a “Küçük Asya” kıyılarında önemli tavizler verilecekti. Venizelos tarafından prensip olarak kabul edilen bu teklif, Birinci Dünya Harbi'nin İtilaf devletlerinin zaferiyle sonuçlanması ve Venizelos'un müdahale politikasının başarılı olması üzerine fiiliyata geçirilme şansına kavuşmuştur. Nitekim İtilaf devletleri, harbin başında Yunanlara vermiş oldukları sözü yerine getirmeye davet edilmiş ve 1919'un Mayıs ayında İzmir, Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.¹² Böylece Yunanistan, “Küçük Asya Macerasına” atılmıştır.

⁷ Çağla Derya Tağmat; *İstanbul'da Helenizm: Sosyokültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 4-5.

⁸ Kalelioğlu; s. 108-109.

⁹ Hülya Tokar; “Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı ve Yunan Macerasının Sonu”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, Ağustos 2007, s. 107.

¹⁰ Dimitri Kitsikis; *Yunan Propagandası*, Hakkı Devrim (çev.), Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1964, s. 9.

¹¹ Bu tarih 23 Ocak 1915 olarak geçmektedir. Bk. Salâhi R. Sonyel; *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923 I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 65.

¹² Alexander Anastasius Pallis; *Yunanlıların Anadolu Macerası (1919-1922)*, Orhan Azizoğlu (çev.), Selahattin Özpabalıyıklar (Yay. haz.), (2. bs.), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 24.

Yunanların “Küçük Asya Seferi” olarak adlandırdıkları ve 15 Mayıs 1919’dan 19 Eylül 1922’ye¹³ kadar süren bu sefer, Asya kıtasının batısında ve Küçük Asya denilen memleketteki Yunan ırkından gelen halkın hürriyete kavuşturulması amacını gütmekteydi.¹⁴

Bu amaçla 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal eden Yunanlarla Batı Anadolu’da temaslar meydana gelmişti. Türk ordusu terhis edilmiş durumda olduğundan Anadolu’yu yer yer işgal eden istilacı kuvvetlere karşı başlayan Kuvayimilliyeye hareketine 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa yön vermişti. Ardından millî hükûmet ve millî ordu kurulmuştu. Bu olaylar minvalinde başlayan Türk İstiklal Harbi, gerek millî direnişler vasıtasıyla gerekse düzenli orduyla yapılan muharebelerle 1922’ye kadar sürmüş, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrasında Türk ordusunun başarısıyla sonlanmıştı.

Yunanların Anadolu’da ağır bir yenilgiye uğraması sürecinde, hem Türk milletinin Yunanları Anadolu’dan kovma başarısı hem de büyük devletlerin başlangıçta Yunanlara verdiği desteği 1920 sonundan itibaren kesmeye başlamaları ile kendi aralarında anlaşmazlıkların ortaya çıkması etkili olmuştu.¹⁵ Bu çalışmada temel amaç, Türk İstiklal Harbi sırasında ve sonrasında Yunanistan’da ne gibi gelişmeler olduğunu ortaya koymaktır. Türk tarafında muzafferiyetle sonuçlanan ve küllerinden yeniden doğan bir milletin tüm varlığını ortaya koyduğu Türk İstiklal Harbi, Yunanistan’ın siyasi, ekonomik, askerî alanda çöküşüne sebep olduğu gibi uzun zaman kendini toparlayamamasında da etkili olmuştur. Bu doğrultuda harplerin genel seyrine çok değinilmeden temel olayların Yunanistan’daki yansımalarına yer verilecek, Yunanistan’ın cumhuriyeti ilanı ve tekrar krallığa dönüşüne kadar geçen dönemle sınırlı kalacaktır.

1. İzmir’in İşgali Öncesi Yunanistan’daki Gelişmeler

1830 tarihinde Yunan milletinin bağımsızlığını kazanması, Yunan tarihinde uzun zamandır süregelen megalı ideanın gerçekleştirilmesi yolunda

¹³ “1919-1922 Küçük Asya Seferi’nin Özetlenmiş Tarihi” adlı daktilo eserde Yunanların Jülyen takvimini kullanmaları sebebiyle verilen tarihlerde 13 günlük bir fark çıkmaktadır. Bu fark, miladi takvimdeki karşılığı verilerek uyarlanmıştır. Yunanların Jülyen takvimini bırakarak Gregoryen-miladi takvime geçmelerine dair bilgi için bk. Özgür Rençberler; *Küçük Asya Felaketi’nin Yunan Siyasetine Etkisi (1919-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 140-141.

¹⁴ Yunan Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih İdaresi, *1919-1922 Küçük Asya Seferi’nin Özetlenmiş Tarihi (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan çevrilmiş basılmamış daktilo eser)*, Askerî Tarih İdaresi Yayını, Atina, 1967. s. 17. Murat Köylü, “Batı Anadolu’nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi”, *İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, Aralık 2016, s. 149.

¹⁵ Murat Hatipoğlu; “Anadolu Bozgunu Sonrasında Meydana Gelen Olaylar (1922-1924)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 106/309, Mayıs 1987, s. 51.

bir mihenk taşı olmuş ve Yunan siyasi ve askerî hayatı da bu minvaldeki gelişmelere sahne olmuştu.

Fakat Yunanistan'da 1830'dan beri sürekli ekonomik krizler yaşanmıştı.¹⁶ 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden 1909'a kadarki dönemde ise Yunan siyasetinde istikrarsızlık ve devlette düzensizlikler meydana gelmiş, bu dönem içerisinde on bir hükûmet kurulmuş fakat hiçbirisi ülke sorunlarıyla başa çıkamamıştı.¹⁷ 1890-1909 döneminde Yunanistan'da birçok önemli değişiklik meydana gelmişti. 1890'dan itibaren çeşitli krizler olmuş ve sanayi ve tarımda kayda değer çalışmalar yapılamamıştı. İşsizlik, pek çok kişi üzerinde kötümserlik yaratmış, daha iyi bir gelecek ve yaşam koşullarına ulaşabilmek için yurt dışına göçler başlamıştı. 1910 yılına kadar daha da artan göç sayısı, Yunanistan'ı insan gücü bakımından etkilemişti. Bu göç problemi sırasında Yunanistan'da tarım alanında da problemler yaşanmıştı. Sanayide işçi eksikliği gündeliğin yükselmesine sebep olmuş ve oluşan pahalılıktan halkta memnuniyetsizlik oluşmuştu. Halk arasında devletin iyi yönetilmediğinden ve siyasi partilerin kötü alışkanlıklarından şikâyet edilmekte ve değişim isteği artmaktaydı. O dönemde siyasi hayatın başında bulunan Theotokis, halkı rahatlatacak bir ekonomik program gerçekleştirememiş, ordunun eğitimi, silah temini ve ıslahı konusunda girişimlerde bulunmasına rağmen sarayın etkisinden kurtulamamıştı. Veliâht Konstantin'i askerî idarenin lideri durumuna getirmişti. Subaylar, aydınlar, tüccarlar, sanayiciler ve işçiler memnuniyetsizliklerini dile getirmeye ve değişim istemeye başlamışlardı.¹⁸

XIX. yüzyıl boyunca çözülememiş bir Girit "enosis" hedefi¹⁹, 1897'de Yunan ordusunun yenilgisi, Balkan uluslarında Yunanistan'a karşı kaybedilen toprakları geri alma fikrinin yükselişe geçmesi ve Büyük devletlerin Balkanlarda kendi çıkarlarına uymayan toprak düzenlemelerine karşı düşmanca tutum sergilemesi gibi olaylar 1909 Askerî İhtilali'ne (Gudi Darbesi) ve sonraki 30 yıl boyunca anayasal düzenle ilgili ihtilal döngüsüne sebep olmuştu.²⁰ 1908 Ekim'inde örgütlenmeye başlayan bir grup subay, Askerî İttifakın (Stratitokos Sindesmos) kurulmasına karar verdi. Askerî ittifak, ülke içindeki problemlerin halledilerek başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için ordunun yeniden revize edilmesi talebinde bulundu. 15 Ağustos 1909 sabahı Gudi'de toplanmaya başlayan ayaklanmacı

¹⁶ Erkan Şenşekerci, *Siyasal Boyutlarıyla Türk-Yunan İlişkileri (1830-1952)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 1994, s. 76.

¹⁷ Rençberler; s. 7.

¹⁸ Erdem; agt., s. 57-58.

¹⁹ Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhakıyla (enosis) ilgili bk. Kalelioğlu; s. 111.

²⁰ Georgios Gregoriou; *Greece: Problems in Political Change and Democratic Development, 1821-1869*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York University, New York, 1969, s. 56.

subayların bu girişimleri amacına ulaştı. Yunanistan tarihinde dönüm noktası olan Gudi Darbesi'yle tüm alanlarda ıslahat süreci başladı.²¹

Ordu ve donanma subayları ile orta sınıfa ait siyasetçiler, ticari ve profesyonel sınıflar ile aydın kesimi gibi yeni kişilerden oluşan 1909 Askerî Komitesi, bir dizi önemli reformun yapılmasını talep ediyordu. Bunlar arasında veliaht Prens Konstantin ve Kraliyet ailesinin diğer üyelerinin ordudan uzaklaştırılması da vardı. Askerî ihtilalin liderleri, kurucu bir meclisin yeni bir anayasaya karar vermesini istiyorlardı. Venizelos, bu isyanı yönetmeye davet edilmiş ve bazı taktiklerle kurucu meclisi barışçıl bir revizyonist meclise dönüştürmüştü.²²

Venizelos, askerî komiteyle ters düşmeden ve Kral Georgios ile de ortak paydada buluşarak partisini kurmuş ve 6 Ekim 1910'da Başbakan olmuştu. Artık tüm enerjisini ve olanaklarını ülkenin harp hazırlığına, kara ve deniz kuvvetlerinin İngiliz ve Fransız subaylar tarafından ıslah edilmesine ve Balkanlarda müttefik aramaya adanmıştı. Bu sırada 18 Mart 1913 tarihinde Kral Georgios, Selânik'te öldürülmüş ve yerine Alman Kayseri II. Wilhelm'in kardeşi ile evli olan Veliiaht Konstantin Kral olmuştu. Bu durum ülkede Alman nüfuzunun artması anlamına gelmekteydi.²³

Venizelos ve Kral Konstantin, Balkan harplerinde büyük bir rol oynayarak Yunanistan'ın kara sınırlarını iki katına çıkarmışlardı.²⁴ Bunda Venizelos'un uluslararası platformda başarılı manevralarda bulunmasının da çok etkisi olmuştu.²⁵ Yunan dış politikası, Yunan İhtilali'nden beri zaman zaman İngiliz, Fransız ve Rus politikasından etkilenmişti. Yunanistan'da bu üç gücün fanatik taraftarları olmakla birlikte Venizelos'un İngiliz yanlısı olduğu bilinmekteydi. Bu yüzden Venizelos, Aralık 1912 ve Ocak 1913'te gayriresmî olarak yapılan ve Argotoli Limanı'nı İngiliz donanmasına açması hâlinde Kıbrıs'ın kendisine verilebileceği teklifini unutmuyarak 1914'te Birinci Dünya Harbi başlamadan Londra ve Paris'te temaslara girişmişti. Harp başlayınca da İtilaf devletlerine yakın bir siyaset gütmüştü.²⁶ Venizelos, Yunanistan'ın Birinci Dünya Harbi'ne İtilaf devletlerinin yanında girmesini isterken Kral Konstantin bu duruma itiraz etmekteydi. Venizelos, Birinci Dünya Harbi'ni Yunanistan'ın megalı ideayı gerçekleştirmesi için eşsiz bir fırsat olarak görmekteydi.²⁷ Birinci Dünya Harbi, Yunanistan'ın iç işlerinde

²¹ Erdem; agt., s. 59-61.

²² Gregoriou; s. 57.

²³ Rençberler; s. 9-10.

²⁴ Gregoriou; s. 57.

²⁵ Rençberler; s. 11.

²⁶ Erdem; agt., s. 76. Murat Köylü, "Yunan Siyasi Tarihinde Siyasal Çalkantıların (1909-1922) İstiklal Harbi'ne Etkisi", *Toros Üniversitesi İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), Aralık 2015, s. 38-39.

²⁷ Gregoriou; s. 59-60.

anlaşmazlık ve iç savaş meydana getirmişti. Ülke, Venizelos yanlısı Selânik ve Konstantin yanlısı Atina hükümetleri şeklinde iki kampa ayrılmıştı. Yunanlar bu devreye “Ethnikos Dihasmos” (ulusal bölünme) adını vermişlerdi.²⁸

Şubat 1915'te Kral Konstantin'le Venizelos arasında ilk anlaşmazlık söz konusu olmuş,²⁹ Yunanistan'ın Çanakkale Muharebelerine katılması teklifini Kral'a götürmüştü. Ancak teklif, tarafsızlık siyasetine devam edilmesi gerektiğini belirten Kral tarafından kabul edilmemişti. Bu şartlarda Venizelos 5 Mart 1915'te istifa etmek zorunda kalmış ve Dimitrios Gunaris iktidara gelmişti. Daha sonra Mayıs 1915'te seçim yapılmasına karar verilmiş ve Venizelos tekrar çoğunluğu kazanarak başbakan olmuştu.³⁰ Eylül 1915'te Kral Konstantin'le Venizelos'un yeniden anlaşmazlığa düşmesi üzerine³¹ 5 Ekim 1915'te Venizelos ikinci kez istifa ettiğinden Kral, hükümeti kurma vazifesini Alexandros Zaimis'e vermişti. Bu durum ülkede ulusal bölünmüşlüğe sebep olmuş ve dış baskılarla birlikte Yunanistan'ın tarafsızlıktan çıkarak İtilaf devletleri yanında harbe girmesi için 30 Ağustos 1916'da Venizelos yanlısı subaylar tarafından Ulusal Savunma (Ethniki Amina) Hareketi gerçekleştirilmişti.³² Yunanistan'da harbe girmek isteyenler ve istemeyenler arasındaki mücadele, Eylül 1916'da İtilaf devletlerinin himayesinde Venizelos'un Selânik'te ihtilal hükümeti kurmasına kadar sürdü.³³ Bu arada Kral Konstantin'i zor durumda bırakmak isteyen Müttefikler, Yunanistan'ı sıkı bir abluka altına almışlardı. 1916-1917 kışı bu abluka yüzünden oldukça zor geçmiş, yokluk, açlık, salgın hastalıklar hüküm sürmüştü.³⁴ Venizelos'un kurduğu geçici hükümet, Haziran 1917'de Konstantin'in devrilmesine kadar geçen sürede İtilaf devletlerinin desteğini sağlamak için başarılı bir dış propaganda faaliyetine başladı.³⁵

İtilaf devletleri ise bu “geçici hükümet”i resmî olarak tanımamıştı. Fakat Birinci Dünya Harbi sırasında Bulgarları işgal ettikleri yerlerden püskürtecek güç olarak gördükleri bu hükümete destek vermişlerdi. Geçici hükümetin İtilaf devletleri tarafından tanınması, Yunanistan'da “Kasım Olayları”nın³⁶ meydana gelmesi ve Kral Konstantin'le artık bir anlaşma

²⁸ Kitsikis; s. 22.

²⁹ İzzet Öztoprak; *Kurtuluş Savaşı'yla İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 27.

³⁰ Erdem; agt., s. 81-83.

³¹ Öztoprak; 2006, s. 27.

³² Erdem; agt., s. 84-86.

³³ Pallis; s. 37.

³⁴ Kitsikis; s. 24.

³⁵ age.; s. 60.

³⁶ Kasım Olayları (Noemvriana): Selânik'te Ulusal Savunma Hareketi'nin ortaya çıkmasından sonraki süreçte Zaimis istifa etmiş, Kalegeropoulos'a başbakanlık görevi verilmişti. Kısa bir süre sonra da Spiridon Lambros hükümet kurmuştu. Bu hükümetin yemin ettiği gün Fransızlardan Yunan donanmasının teslim

sağlanamayacağıının anlaşılması sonrasında olmuştur. İtilaf devletleri, Kral Konstantin'den ülkeyi terk etmesini istemiş, Kral da zorluk çıkarmadan 1917 Haziran'ında tahtı oğlu Alexandros'a bırakmıştı. Böylece Atina'da Venizelos yeniden iktidara getirilmiş,³⁷ ardından Yunanistan, 27 Haziran 1917'de³⁸ İttifak devletlerine harp ilan etmişti.³⁹ Ancak Birinci Dünya Harbi'ne dâhil olunması ve Kral Konstantin'in 1917'de tahttan çekilerek yerini Prens Aleksandros'a bırakması, Yunanistan'da anayasal krizi sona erdiremedi. Yunanlar Venizelosçular ve Monarşistler olarak uzlaşamayan iki kampa ayrılmıştı.⁴⁰ 1917 ortalarına kadar Yunanistan'da iktidar devamlı değişti. Zaimis, Kallegeropulos, Lambros, ve tekrardan Zaimis hükümetleri kurulmuştu.⁴¹ Yunanistan'ın birliği, 1917'den beri zor kullanılarak sağlanmaktaydı.⁴²

Yunanistan iç politikasında bu gelişmeler yaşanırken dış politikasında ise Venizelos propagandaya çok önem veriyordu. 1918 yılı Ekim ve Kasım aylarını İngiliz gazeteci, politikacı ve Helen dostlarıyla ilişkiler kurarak Londra'da geçirmiş, Yunanistan'ı sonraki uzun harbe hazırlamıştı.⁴³ Yunan topraklarını bir misli daha büyütme için Ege'nin iki yakasındaki Yunanlıları bir araya getirmek istiyordu.⁴⁴ Nitekim Yunanistan'ın toprak istekleri, resmî ve toplu bir şekilde 30 Aralık 1918'de Venizelos tarafından Barış Konferansı'na verilen muhtırayla açıklandı.⁴⁵ Osmanlı Devleti üzerindeki Yunan iddia ve hedeflerini başta İzmir olmak üzere 3 ve 4 Şubat 1919'daki Paris Barış Konferansı'na da sunan Venizelos, Batı Anadolu'nun nüfus ve etnik nedenlerle Yunanistan'a verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.⁴⁶ 1919

edilmesini, kıyıların silahsızlandırılmasını, demir yolları ve posta hizmetlerinin İtilaf devletlerinin denetimine altına girmesini isteyen bir nota almışlardı. Fransızların taleplerini uygulamaya koymuş, Atina ve Pire'ye özel birlikler çıkararak Atina Devleti'ni kuşatma altına almışlardı. Bu nota Yunan Hükümeti tarafından reddedilince Fransız Hükümeti kızmıştı. Bu sırada savaş malzemelerinin Selânik'tekilere verilmesi olasılığı kralcılar fanatikleştirmişti. Bunun üzerine kralcılara cephaneliklerden silah dağıtılmıştı. Müttefikler, özellikle de Fransız birlikleri Pire'ye çıkarılarak bunlara Atina'ya ilerlemeleri emredilmiş fakat güçlü bir direnişle karşılaşmışlardı. Bunun üzerine Fransız donanmasına sarayın bombalanması emri verilmişti. Sonraki gün Liberal Parti mensuplarına kralcılar tarafından karşı bir şiddet uygulanmış, Yunanistan büyük bir yıkımın eşiğine gelmişti. 1916 senesi Kasım ayında meydana gelen bu olaylar Kasım Olayları adıyla anılmıştı. Bk. Erdem; agt., s. 89.

³⁷ Rençberler; s. 19-20.

³⁸ Bu tarih 30 Haziran 1917 olarak geçmektedir. Bk. Pallis; s. 37. Rençberler; s. 20. Selim Erdoğan; *Sakarya, Türk Bitti Demeden Bitmez*, 1. bs. Kronik, Ankara, 2020, s. 20.

³⁹ Sonyel; I. Cilt, s. 65;

⁴⁰ Gregoriou; s. 61.

⁴¹ Şenşekerci; s. 87.

⁴² Kītsikis; s. 22.

⁴³ Sonyel; I. Cilt, s. 62.

⁴⁴ Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea; s. 38.

⁴⁵ Kītsikis; s. 14.

⁴⁶ Hakan Uzun; "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 5 (2), 2004, s. 39.

yılıının ilk altı ayında Yunan temsilcileri ve Venizelos bu talepler doğrultusunda ciddi faaliyet yürütmüşlerdi.⁴⁷

Paris'te ise heyetler arasında başlayan görüşmelerde büyük devletlerden başka küçük devletler de kazanabilecekleri kadar fazla toprağa sahip olmaya çalışıyorlardı. Yunanistan 10 tümen ile katıldığı ve Müttefiklerin galip olarak çıktığı Makedonya Cephesi'ndeki faaliyetlerine karşılık, millî birliğini muhafaza ve Müttefiklerin Yunan isteklerini desteklemelerine sebep olmuştu. Yunanların Küçük Asya ile ilgili istekleri de görüşülen konular arasındaydı. Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Yüksek Konseyden İzmir bölgesinin Yunanlara verilmesini istemişti.⁴⁸

Yapılan diplomatik görüşmeler sonunda Yüksek Konseydeki dört büyük devlet temsilcilerinden Lloyd George ve Clémenceau'nun desteğiyle Amerika'nın karşı koymalarına rağmen Başkan Wilson ikna edilmiş fakat İtalya Konseyde tek başına kalmıştı. Sonunda Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'i işgal etmelerine izin verilmişti.⁴⁹

2. Küçük Asya Seferi ve Yunanistan'a Yansımaları

"Küçük Asya Seferi"ne 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ederek başlayan Yunanlar için bu süreç, yaklaşık 3,5 yıl sürecek ve felakete neticelenecek olan bir harbin de başlangıcıydı.

Yunanların İzmir'i işgal etmelerine izin veren İtilaf devletleri, Yunan işgalini kolaylaştırmak için birçok harp gemisinden oluşan donanmasıyla 13 Mayıs 1919'da mevcut gemilerine ilaveten İzmir Limanı'na gelmişlerdi.⁵⁰ Yunanlar, daha Paris görüşmeleri devam ederken İtalyanların bir oldubittiyle İzmir'e çıkması tehlikesine karşı, İtilaf devletlerinin yardımıyla İzmir'i işgale başladılar.⁵¹

15 Mayıs 1919 sabaha karşı 02.00'de Midilli'den hareket eden⁵² ve 18 gemiden oluşan Yunan gemi filosu saat 07.30'da İzmir Limanı'na girerek, önceden kararlaştırmış oldukları yerlere demir atarak çıkarma yapmaya başladılar. Kısa bir zaman sonra tüm rıhtım askerle doldu. Avcılar Kulübü önünde başta İzmir Metropoliti Hrisostomos ve diğer papazlar, yapılan dinî törende ön saflara geçmişlerdi. Ellerinde Yunan bayrakları ve Başbakan Venizelos'un portresi bulunan insan seli tezahürat yapılmaktaydı.⁵³ İzmir'in

⁴⁷ Erdem; agt., s. 120.

⁴⁸ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 31-35.

⁴⁹ Pallis; s.40.

⁵⁰ Erdem; agt., s. 153.

⁵¹ Erdoğan; s. 21.

⁵² Erdem; agt. s. 158.

⁵³ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 47.

işgaline dair manzara bu şekilde iken Ege'nin diğer yakasındaki durum da İzmir'den farklı sayılmazdı.

15 Mayıs 1919 tarihli Efimeris Ton Valkanion'un nüshasının İzmir'in işgalini duyurduğu yazısında, Bakanlar Kurulunca İzmir'e çıkıldığı ve şehrin işgal edildiği açıklanmakta ve İzmir'de tarifi mümkün olmayan bir coşku olduğu belirtilmektedir. 16 Mayıs 1919 tarihli gazete haberinde ise Yunanistan'ın bütün illerinden telgraflar geldiği, İzmir'in işgaliyle ilgili haberin tüm Yunanistan'da kutlandığı, Selânik'te ani bir sevinç patlaması yaşandığı ifade edilmişti. Aynı gün öğleden sonra belediye başkanı önderliğinde bir miting düzenlenmişti. Ayrıca Başkomutan Paraskevopulos'un evine gidildiği, çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından Paris'te bulunan Venizelos'a tebrik telgrafları gönderildiği bilgisine yer verilmiştir. Atina'da da şehir bayraklarla donatılmış, "Yaşasın!" nidalarıyla resmigeçit ve miting düzenlenmişti. Efimeris Ton Valkanion'un 17 Mayıs 1919'daki haberinde, işgalin genişlediği, İzmir'e çıkan asker ve subayların ilahlaştırıldığı, Türklerin Yunan ordusunun çıkarmasını dehşetli bir şekilde izlediği duyurulmaktadır. Aynı haberde, Türk mahallelerinde silahlı direniş geçildiği, Evzon Alayının az bir kayıpla direnişi bastırıldığına da yer verilmektedir. İşgal sırasında yaşanan direnişe Yunan siyasi çevreleri tarafından önem verilmeyerek işgalin belirlenen bütün alanlara yayıldığı hususunda güvence vermişlerdi. Yüksek Komiser olarak atanan Aristidis Steryadis 21 Mayıs 1919'da İzmir'e gelerek görevine başlamıştı. Tüm askerî makamlar ve bölgede yaşayan bütün halk onun emirlerine uyacak, İzmir'in mülki idaresi de Steryadis'e bağlı olacaktı. Bu dönemde Yunan işgal kuvvetleri iç bölgelere doğru ilerlemişti. Bölgenin nüfus, ekonomik ve kültürel olarak Yunanlaştırılması yolunda faaliyet yürütülmüştü.⁵⁴

İzmir'in işgalinin yankıları İstanbul ve Anadolu'nun her yerinde tepkilere yol açtı ve birçok yerde mitingler düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla başlayan süreç sonunda Erzurum ve Sivas'ta kongreler yapılmış ve alınan kararlarla Millî Mücadele tüm Anadolu'ya yayılmıştı.

Yunanlar ise İzmir'e asker çıkarmalarının üzerinden bir ay geçmeden Ayvalık, Bergama, Manisa, Ödemiş ve Aydın bölgelerini de işgal etmişlerdi. Bu işgaller sırasında halka zulümler yapılmakta, şehirler yağmalanmakta ve köyler yakılmaktaydı. Ayrıca Yunanlar, takviye kuvvetleri getirterek Batı Anadolu'daki kuvvetlerini arttırmaya çalışıyordu.⁵⁵ 1919 Haziran ve Temmuz ayına ait raporlarda; Aydın ve havalisinde Müslümanlara karşı Yunan askerleri tarafından yapılan insanlık dışı katliam ve tecavüzlerden

⁵⁴ Erdem; agt., s. 170-176.

⁵⁵ Tevfik Ercan; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II'nci Cilt 2'nci Kısım (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, 3. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 36.

bahsedilmektedir.⁵⁶ Yunanların Batı Anadolu'da işgal bölgelerinde yaptığı katliamlar devam ederken bir taraftan da takviye kuvvetlerinin getirilmesine hız verilmişti. Çünkü işgal bölgesinin genişliği ve bu bölgeyi kontrol altında tutan Yunan ordusunun yetersizliği Yunanistan'daki ordu ileri gelenlerinin huzurunu kaçırmıştı. Küçük Asya'daki Yunan ordusuna kısa zamanda takviye göndermek için General Nider'in İzmir'e hareket ederek Yunan İşgal Orduları komutasını devralması emredilmiş ve 15 Haziran 1919'da General Nider İzmir'e ulaşmıştı.⁵⁷ Yunan Başkomutanlığı tarafından kuvvet takviyesi devam ederken bu kuvvetlerin sevk ve idaresi için de emir-komuta değişiklikleri yaşanmaktaydı.

11 Temmuz 1919'da İzmir'e giden Başkomutan Leonidas Paraskevopoulos Yunan İşgal Ordusu komutanlığını üzerine aldı ve bu görevi bir ay yürüttükten sonra Selânik'e dönmesi üzerine⁵⁸ İşgal Ordusu komutanlığını yeniden General Nider üstlendi. 1. Yunan Kolordusu komutanı olan General Nider'in emrine Anadolu'daki tüm Yunan askerî kuvveti verilmişti.⁵⁹

1919 yılının sonlarına doğru Yunan işgal kuvvetlerine verilen yetkiler değişmemişti. Küçük Asya'daki işgal kuvvetlerinde eylül ayı içerisinde 1910 doğumlu ihtiyatlarının terhisi, ekim ayı içerisinde 1911 ve 1912 ihtiyatlarının terhisi, kasım ayı içerisinde ise 1913 ihtiyatlarının terhisi yüzünden sayıca bir azalma söz konusuydu.⁶⁰ Bu yüzden Yunan işgal kuvvetlerinin takviyesi kaçınılmazdı.

Yunan işgalinin Batı Anadolu'da diğer bölgelere sirayet etmesiyle teşkilatlı bir hâle gelmeye başlayan Kuvayımilliyeye, Türk İstiklal Harbi'nin nüvesini oluşturmuştu. Batı Anadolu'daki Yunanların yayılmacı politikası ve işgaller sırasında halka yapılan fenalıklar devam ederken Venizelos da Avrupa ve Amerika nezdinde siyasi temaslara devam etmekteydi.

4 Kasım 1919 tarihli rapor, Venizelos tarafından yazılan ve Patrikhane'de okunan iki mektuba yer vermiştir. İlki Sulh Konferansı reisine gönderilmiş olup diğeri ise özel olan bu mektuplarda; Yunan isteklerinin kabul edilme zamanının geldiği ancak biraz daha sabrederek sükûnet ile beklemeleri ve düşmanlara karşı soğukkanlılıkla mukabele etmeleri gerektiği bildiriliyordu. Ayrıca Venizelos, Yunanistan'da Serez'de meydana gelen inkılapların halli ve özellikle Sulh Konferansı'nın birçok sebepten dolayı geçici olarak dağılması münasebetiyle dönmesinin zaruri olduğunu belirtmişti. Müslümanlara fena davranılmayıp hoş görünmeleri gerektiğini

⁵⁶ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), K.: 93, G.: 84, B.: 84-1:9, 84-2a, 84-3a,84-4a,84-5a,84-6a,84-7a,84-8a,84-9a.

⁵⁷ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*; s. 63.

⁵⁸ age.; s. 71.

⁵⁹ Erdem; agt., s. 204.

⁶⁰ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*; s. 89.

ve Avrupa siyasetinin bugünlerde değişiklik arz ettiğinden tedbirli davranılmasını da tavsiye ediyordu.⁶¹

Yunan dışişlerinde Venizelos'un diplomatik çabası her ne kadar başarılı görülsede zaman zaman belirsizliklerin de var olduğu söylenebilir. Venizelos, Yunan iç işlerinde ise ülke içerisindeki ikilik ve genel buhran yüzünden muhalif çevreler tarafından eleştirilere maruz kalıyordu. Muhtelif tarihli istihbarat raporları bu durumu gözler önüne sermektedir.

Yunanistan'ın iç ve dış durumu hakkında üniversite profesörlerinden bir şahsın gazeteye verdiği beyanatta; Yunanistan'da Venizelos'un dâhilî politikasının artık berbat bir noktaya geldiği ve taşalarda Venizelos hakkında mübalağalı haberler dolaştığı, Yunanistan'ın harici politikası hakkında ise hiçbir şahsın kesin bir fikir öne süremeyeceği söylenmekte idi. Ayrıca Venizelos aleyhinde propaganda yapan kişilerin tutuklanarak Yunanistan'a sevk edildikleri haber alınmıştı.⁶²

Pire'de Kral taraftarlarıyla Venizelos taraftarları arasında meydana gelen kanlı müsademedede İstanbul'dan deniz yoluyla iki Fransız taburunun Pire'ye sevk edilmesi, 1'inci Kolordu mıntikasındaki hat boyunda bulunan Yunan müfrezelerinin Selânîk'e harekete başlamaları gibi malumatlar Güney Rusya'dan başka Yunanistan'da da mühim vakaların ortaya çıktığını düşündürmüştü.⁶³

16 Şubat 1920 tarihiyle bildirilen istihbarat raporu da Venizelos'un beyanatına yer vermişti. Venizelos, Sakız'dan Atina'ya döndüğü sırada muhalif mebuslar tarafından Yunan Parlamentosuna davet edilip muhalif fırka namına genel af talep edilmişti. Bunun üzerine Venizelos, Yunanistan'da iç mücadelenin son bulmadığını, millî emellere suikast etmiş olan düşmüş bir Kral mevcut olduğundan Kral'ın iktidara getirilmesi için çalışıldığını belirtmiştir. Kral'ı iktidara getirmek ve bu durumu bir seçim malzemesi olarak kullanmak isteyenler bulunduğundan eskileri affetmenin uygun olmayacağı ve siyasi ikilik yaratacağını belirtmişti.⁶⁴

Bu raporun devamında Atina'dan gelen bir mektupta, Venizelos'un diplomatik girişimlerine dair başarılar ile Yunan Hükûmeti tarafından Yunan Parlamentosuna sunulan layihaya yer verilmişti. Yunan kamuoyunun siyasi durumuna bakılmadan Yunan meselesi hakkında İngiliz ve Amerikan ruhban heyetinin girişimleriyle Amerika'da birçok profesör tarafından Reisicumhur'a verilen beyannamede tüm Trakya'nın Yunanistan'a iltihakına muvafakat etmelerini istiyorlardı. Venizelos'un Londra'ya gittiğinde ruhani

⁶¹ İSH, K.: 98, G.: 122, B.: 122-2

⁶² İSH, K.: 112, G.: 4, B.: 4-1:3

⁶³ İSH, K.: 296, G.: 76, B.: 76-1

⁶⁴ İSH, K.: 112, G.: 13, B.: 13-1:3

reis nezdinde yaptığı şahsi teşebbüsler sonucunda başarı sağlandığı gibi 250 bin Trakyalı tarafından imza edilen rica mektubunu bulunduran heyet de Amerika'daki Rum ve Yunanlar tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştı. Bu rica mektubu Reisicumhur'a takdim edilmiş ve Amerika kamuoyunda büyük tesirler yapmıştı. Bu arada Yunan Hükûmeti tarafından Yunan Parlamentosuna bir layiha verilmişti. Yabancı memleketlerde bulunan ve şimdiye kadar askerî vazifesini yapmamış olan Yunanlardan 40 yaşından yukarı olanların 500 drahmi yani 75 Osmanlı lirası vererek, 40'ından aşağı olanların 3 aydan 3 seneye kadar hizmet etmeleri gerekmekteydi. Elinde olmayan sebeplerden dolayı askerliğini yapmak için Yunanistan'a gidemeyenlerin ise bedel-i askerî vermeye mecbur oldukları yazılıydı.⁶⁵ Bu yazışmalar, Venizelos hakkındaki iç ve dıştaki destek ve eleştirileri bir arada bulundurması açısından dikkate değerdir.

Bu arada Başkomutan Paraskevopulos, 28 Şubat 1920'de Selânik'ten tekrar İzmir'e ulaşmış ve Yunan İşgal Ordusu Komutanlığını dağıtarak Küçük Asya'daki Yunan ordusunun emir-komutasını devralmıştı. Bu sayede Yunan Genel Karargâhı cephe gerisindeki hareketlerin kontrolünü de üzerine almış oluyordu. Aynı zamanda Makedonya'daki orduların sevk ve idaresi de Yunan Harbiye Bakanlığına devrolmuştu. Şubat 1920 ortalarından 1920 Mayıs'ına kadar Küçük Asya'ya gönderilmesine karar verilen birlikler ile Ayvalık Tümeni birlikleri ve genel karargâh birlikleri gelmeye başlamıştı. Fakat gelen miktar noksanları doldurmadığından Yunan ordusu işgalinde bulunan bölgelerdeki 1910, 1911, 1912, 1913 ve 1914 kuraları askere çağrıldı. Ayrıca buralarda ikamet eden 1910-1920 kurası tüm Yunanlardan gönüllüler askere çağrıldı. Bunların eğitimleri için de genel karargâh emrindeki 11'inci Piyade Tümeni, Midilli ve İzmir birliklerine takviye olarak verildi.⁶⁶

18 Şubat 1920 tarihli rapora göre Yunan Harbiye Nezareti, Doğu Makedonyalı olup da 1899, 1900, 1901 ve 1902 doğumlu nizamiye ihtiyat efradının 10 Şubat 1920'den 13 Şubat 1920'ye kadar Siroz Piyade Fırkasının Siroz Alayına gelmelerini ilan etmişti. Atina gazeteleri, Yunan Genel Karargâhının Selânik'ten İzmir'e nakledileceğini bildiriyordu. Ayrıca Sulh Konferansı'nın kararı gereği Batı Trakya'da Bon Köprüsü'nün kuzeyindeki arazinin Yunan askerleri tarafından işgal olduğunu da yazıyorlardı.⁶⁷

1921 Yunan efradı silahlı altına alınmıştı. Batı Trakyalı olup iki alaydan oluşan Yunan kıtaatı, meçhul bir semte birdenbire hareket etmişti. Sakız Adası'nda, İzmir'deki kumandanlarla Başkumandan Venizelos arasında büyük meclis akdolunduktan sonra İzmir ve Ayvalık Yunan cephelerinde

⁶⁵ İSH, K.: 112, G.: 13, B.: 13-5

⁶⁶ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 97.

⁶⁷ İSH, K.: 119, G.: 27, B.: 27-1. İSH, K.: 296, G.: 183, B.: 183-1

faaliyet artmıştı. Ayrıca Yunan kıtalarından İzmir'e ihraç edilenler vardı. Bütün bu haberlerden Yunanların bir taarruza geçecekleri veya Sulh Konferansı tarafından Yunanlara muhalif bir karar çıksa bile bu kararı kaynağında yok edecekleri anlaşılmaktaydı. Yunanların Sulh Konferansı'nın kararıyla Türkleri tazyik etmek için dahi bu suretle kuvvetlerini takviye etmekte oldukları muhtemeldi.⁶⁸

Türk tarafı bu hazırlıkları, Yunanların taarruza geçebileceği veya Yunan işgal kuvvetleri karşısındaki Türk kuvvetlerini tazyik etmek amaçlı olduğu şeklinde yorumlayarak doğru bir öngöründe bulunmuşlardı.

Yunanistan'da Kral Konstantin'in hükümdar taç ve tahtını iade etmek üzere tertibat alındığı 29 Şubat 1920 tarihli raporla bildirilmekteydi. Bulgar gazeteleri, İzmir'in Yunanistan'a terkine tali komisyonca karar verilerek hududun tayini için Venizelos'un celp edildiğini yazmaktaydı. Batı Trakya'nın büyük devletlerden biri tarafından idaresini ve Yunanlara verildiği takdirde ortaya çıkacak hâlin sorumluluğunu kabul etmeyeceğini Bulgar Hükümeti, İtilaf devletlerine bildirmişti.⁶⁹

Yunanların İzmir'den sonra Trakya'yı işgale zemin arayışı, Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılan barış koşullarının son şekline kavuşuncaya kadar diplomatik arenada söz konusu olduğu görülmektedir. Bulgar Hükümetinin, Trakya konusunda duyduğu rahatsızlık, Venizelos'un İzmir hakkında elde ettiği başarı düşünüldüğünde hiç de haksız sayılmazdı.

1920 Şubat'ında Paris'te İngiltere ve Fransa başbakanlarının yaptığı toplantıda kesin kararlar alınmadığından 1920 Mart ayı içinde İtalyan Başbakanı'nın da katılımıyla Londra'da bir toplantı daha yapılmıştı. Bu toplantı sırasında Fransa ve İtalya başbakanları Türkiye'nin isteklerine hak vermişler ve İstanbul'u Türkiye'ye bırakmışlardı.⁷⁰

İtilaf devletlerinin başkanlarından oluşan Yüksek Konsey, Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılan barış koşullarına son bir şekil vermek üzere Osmanlı delegelerinin yokluğundan yararlanarak 18 Nisan 1920'de San Remo'da toplantıya başladı. Fakat birçok uzman ve kişinin barış koşullarının gereğinden fazla ağır olmaması konusunda İtilaf devletlerinin dışişleri bakanlıklarına gönderdikleri yazı ve dilekçelere aldırmayan Yüksek Konsey, iki hafta kadar süren görüşmeler sonunda anlaşma tasarısının ana hatlarını belirlemişti. Aslında Yüksek Konsey, İngiltere Başbakanı David Lloyd George ile Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un etkisi altında kalmıştı.⁷¹ Nisan 1920'de Doğu Trakya'nın da Yunanlara terk edilmesine

⁶⁸ İSH, K.: 119, G.: 27, B.: 27-2:3

⁶⁹ İSH, K.: 487, G.: 79, B.: 79-1

⁷⁰ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 119.

⁷¹ Sonyel; I. Cilt, s. 641-643.

karar verilmişti. Bu karar, İzmir’le ilgili karardan 1 yıl sonra alınmış ve gecikmiş bir karar olarak düşünülüyordu.⁷² İtalya ve Fransa’nın tereddüdüne rağmen Yunan ordusunun harekâtına devam etmesi kararına ilaveten Doğu Trakya’nın Yunanistan’a verilmesi kararı da Yunanlar açısından tasarlanmakta olan Sevr’in son şekline kavuştuğunun göstergesiydi. Öyle ki Venizelos, San Remo Konferansı sonrasında Lloyd George’a gönderdiği mektupta memnuniyetini ifade etmişti.⁷³ Uluslararası çevrelerde Türkiye aleyhine yapılan toplantılar ve alınan kararlar, Yunanistan’da iç mücadele ve “Küçük Asya Seferi”nin idamesi için kuvvet takviyeleri devam ederken Anadolu’da bir taraftan Millî Mücadele hız kesmeden sürmekteydi. Hatta Millî Mücadele sadece işgal güçlerine karşı değil, içteki isyanlara karşı da yürütülmekteydi.

Millî Mücadele, yavaş yavaş ulusal nitelik kazanmaya başlamıştı. Osmanlı Mebusan Meclisinde Misakımillî’nin kabul edilmesi, Millî Mücadele’nin dönüm noktası olan gelişmelerden biri oldu. Misakımillî, Mustafa Kemal Paşa’nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü hakkındaki eğilimlerini yansıtmakta, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınmış olan kararların parlamentoya bir yansıması olarak değerlendirilmekteydi. Misakımillî’nin ilan edilmesi, İtilaf devletlerinin tepkisine yol açmış, İstanbul’un işgaline ve Mebusan Meclisinin dağıtılmasına sebep olmuştu. Bu durum yeni bir meclisin toplanmasına ortam hazırlamıştı.⁷⁴

Bu arada Balıkesir’in kuzey bölgesinde 1919 yılı Eylül ayında başlamış olan Anzavur isyanı, 16 Şubat 1920’de ikinci defa aynı bölgede baş göstermiş fakat bastırılmıştı. 13 Nisan 1920’de Bolu ve Düzce civarlarında isyan çıkmıştı. 11 Mayıs 1920’de üçüncü defa olarak ortaya çıkan Anzavur, millî kuvvetler ve düzenli ordu birliklerinin müdahalesiyle 20 Mayıs 1920’de Geyve Boğazı dolaylarında yenilerek kaçmıştı. Ayrıca Hendek’te 23 Nisan 1920’de isyan çıkmıştı. Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyanlar, 4 Haziran 1920 tarihine kadar 3 aydan fazla sürmüştü.⁷⁵

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasıyla da ulusal uyanış süreci hızlanmıştı.⁷⁶ Bir taraftan 20 Nisan’da İstanbul’daki İtilaf devletleri yüksek komiserleri, Babıali’ye ortak bir nota göndermişler ve Paris’e hareket eden

⁷² Pallis; s. 52.

⁷³ Çağla Derya Tağmat; “Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, V/2, 2016, s. 315-316.

⁷⁴ Temuçin Faik Ertan; “Lozan Konferansı’nda Türkiye’yi Temsil Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 62-63.

⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk; *Nutuk 1919-1927*, Zeynep Korkmaz (Yay. haz.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 304-306.

⁷⁶ Şenşekerci; s. 97.

Osmanlı heyetine, 11 Mayıs'ta barış koşullarını resmen tebliğ etmişlerdi. Fakat Mustafa Kemal Paşa ve TBMM, İstanbul Hükümetinin Türk halkını temsil etmediğini ve Barış Konferansı'nın kararlarını kabule yetkili olmadığını açıkladı. Venizelos ise 12 Mayıs 1920'de Yunan Parlamentosunda antlaşmanın başlıca koşullarını açıkladığında çılgınca alkışlanmıştı. Bu antlaşmanın koşullarına göre Yunanistan'ın Karadeniz'e kadar uzadığını, Trakya'nın ise Yunan hudutları dâhiline girdiğini söyleyen Venizelos, parlamentoyu "yüce Yunan başarısını" harita üzerinde izlemeye davet etmişti. San Remo Taslak Antlaşması'nın koşullarıyla kendilerinden geçen Yunan politikacılar, 7 Haziran 1920'de genel tatil ilan etmişlerdi. Yunan halkı da Venizelos'u onurlandırmıştı. Yunan muhalif basını ise Trakya ve İzmir gibi On İki Adalar, Epir ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını umut ettiklerini yazıyordu. Ankara ve İstanbul'da ise barış koşullarının açıklanması tüm Türkiye'de üzüntüyle karşılanmıştı.⁷⁷

19 Haziran 1920'de Müttefik ordular temsilcileriyle yapılan toplantıda, Yunan ordusuna ileri harekât izni ile Boğazların serbestliğini sağlamak amacıyla Bandırma'ya kadar demir yolu hattını kontrolü altına alması izni verilmişti. Bu karar, Venizelos tarafından 20 Haziran'da İzmir'deki Genel Karargâha gönderilen telgrafla bildirildi.⁷⁸ Böylece İzmir bölgesindeki Yunan ordusu, İtilaf Devletleri Yüksek Konseyinin Venizelos aracılığıyla verdiği emir üzerine 22 Haziran 1920'de⁷⁹ saldırıya geçti. Bu ileri harekâtın amacı daha önce İzmit'e sızmayı başaran Türk kuvvetlerini dağıtmak, Bandırma-İzmir demir yolunu ele geçirmek ve aslında Türkleri barış koşullarını kabule zorlamaktı. Bundan sonra yarı teşkilatlanmış olan Türk kuvvetleriyle Yunan işgal kuvvetleri arasında kanlı bir mücadele başlamıştı.⁸⁰

Türk İstiklal Harbi bu sırada batı, güney ve doğu olmak üzere üç cephede sürüyordu. Harbin ilk yarısı Kuvayımilliyeye, 1920 sonlarından itibaren de düzenli ordular tarafından yürütülmüştü. Zira Kuvayımilliyeye, kendi başına hareket ettiğinden stratejik olarak kullanılmaya uygun değildi. Zaten 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan ileri harekâtını önleyememeleri ve başta Bursa olmak üzere birçok yerin elden çıkması TBMM'de düzenli ordu kurulması hususunu gündeme getirmişti.⁸¹ Bu sıralarda Türk İstiklal Mücadelesi'ni yürüten kadro aynı zamanda hem yurt içinde hem de yurt dışında siyasi arenada mücadele vermekteydi.

⁷⁷ Sonyel; I. Cilt, s. 645-649.

⁷⁸ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 119.

⁷⁹ Gotthard Jaeschke; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 109.

⁸⁰ Sonyel; I. Cilt, s. 661.

⁸¹ Şenşekerci; s. 102.

10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmeti tarafından Sevr Antlaşması imzalanmış ve bu haber tüm Türkiye'yi yasa boğarak öfkeyle karşılanmıştı.⁸² 11 Ağustos 1920 tarihli Ethnos gazetesi ise Büyük Yunanistan'ın tesis edildiği ve barışın imzalandığını haber yapmıştı.⁸³ Patris'in 12 Ağustos 1920 tarihli nüshasında, Yunan barışının gerçekleştiği ve Büyük Yunanistan'ın bir hayal olmaktan çıktığı, kesin zaferin yaklaştığı yolunda değerlendirmelere yer verilmişti. Ankara'daki Hükûmetin, Sevr Antlaşması'nı kabule taraftar olmadığını anlayan Yunan Genel Karargâhının bundan sonraki amacı da Yunan ordusunun Eskişehir, Afyonkarahisar, Ankara gibi önemli şehirleri alarak Konya'ya kadar ilerlemesini sağlamak olacaktı.⁸⁴

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra Yunanistan'a dönen Venizelos, Lyon Tren İstasyonu'nda iki kaçak Yunan subayı tarafından yapılan suikastla⁸⁵ hafif bir şekilde yaralandı. Bu teşebbüsün haberinin duyulmasıyla Venizelos'un fanatik zümresinin çıkardığı karışıklık, muhalefet partilerinin on altı temsilcisinden ileri gelen İon Dragumis'in öldürülmesiyle neticelenmişti. Venizelos, Atina'ya dönüşünün ardından birkaç gün sonra seçim yapılacağını ilan etti. Eylül ayı içerisinde bir maymun tarafından ısırılan Kral Alexandros, doktorların tüm müdahalesine rağmen 25 Ekim 1920'de⁸⁶ öldü, böylece seçimler 14 Kasım 1920'ye ertelendi.⁸⁷

Venizelos, dış politikada sağladığı başarılarla rağmen iç politikada kralcılar tarafından sürekli eleştiriliyordu. Kralcılar sekiz yıldan beri devamlı olarak harp eden Yunanların yorulduğunu ve ordunun silahtan arındırılması gerektiğini ileri sürerek kamuoyunun sempatisi ve oylarını kazanmayı başarmışlardı. 14 Kasım 1920'de yapılan genel seçimleri kaybeden Venizelos, Yunan halkının harpten bıkmış olduğunu sebep olarak göstermişti. Ancak siyasi gözlemciler göre sebep, İtilaf devletlerinin 1917'de silah yardımıyla ve ihtilalle iktidara gelmiş olan Venizelos'un içeride uyguladığı sert rejimdi. Bu seçimlerden sonra Venizelos, Yunanistan'ı terk ederek Paris'e gitmiş ve Yunan Kral Naibi Dimitrios Rallis hükûmeti kurmaya çağırılmıştı. Türkler ve İtalyanlar bu seçim sonucuna sevinmişlerdi.⁸⁸ Yeni kabineyi kurmaya Rallis memur edildiğinden Venizelos'un İngilizlerin Atina sefirinden aldığı talimat üzerine Londra'ya

⁸² Sonyel; I. Cilt, s. 666.

⁸³ Rençberler; s. 34.

⁸⁴ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 139.

⁸⁵ Venizelos'a Paris'te suikast 12 Ağustos 1920'de yapılmıştır. Bk. Jaeschke; s. 116. Michael Llewellyn Smith; *Yunan Düşü*, Halim İnal (çev.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 210.

⁸⁶ Bu tarih 20 Ekim 1920 olarak geçmektedir. Bk. Sonyel; I. Cilt, s. 700.

⁸⁷ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 139.

⁸⁸ Sonyel; I. Cilt, s. 701-702.

gittiği görülmüştü.⁸⁹ Bu arada seçimlerde çoğunluğu kazanamayan Venizelos'un sükûnunun İtalyan telsizi tarafından tebliğ edilmesi 19 Kasım 1920 tarihiyle bildiriliyordu.⁹⁰

Venizelos karşıtları da seçim sonuçlarına sevinirken İsviçre'de bulunan Kral Konstantin'e tebrik telgrafları geliyordu. 17 Kasım 1920'de Dimitrios Rallis hükûmeti kurmuş ve Amiral Kunduriotis Kral Naipliği vazifesinden ayrılmış ve yerine Konstantin'in annesi Kraliçe Olga geçmişti. Bu arada Müttefikler seçim sonuçlarından tedirgin olmuşlardı. İngiltere, Fransa ve İtalya ise Konstantin'in yeniden tahta geçmesi durumunda Sevri Antlaşması'nın Yunanistan'a sağlayacağı kazanımları yitireceğini açıklıyordu.⁹¹

Yeni hükûmet, dış sorunlarda Venizelos'un uyguladığı siyasete bağlı kalınacağını açıkladı. 22 Kasım 1920'de Yunan orduları Başkomutanı Leonidas Paraskevopoulos'un yerine atanan General Anastasios Papulas da önceki hükûmetin siyasetine bağlı kalınacağını ve askerî harekâtı eskisi gibi sürdüreceğini açıkladı.⁹² General Anastasios Papulas, görevi devraldıktan sonra İzmir'deki Genel Karargâhı "Küçük Asya Karargâhı" olarak isimlendirdi.⁹³ 8 Aralık 1920 tarihli Garp Cephesi istihbarat raporunda cephede bulunan Venizelos yanlısı askerlerin geri alınarak yerine Konstantin yanlılarının yerleştirilmesine başlandığı hakkında haberler geldiği bildiriliyordu.⁹⁴ Bu dönemde Venizelos yanlısı olması sebebiyle Küçük Asya'daki Yunan ordusundan uzaklaştırılan subayların yerine getirilenlerin sayısı bilinmemekle birlikte Kasım 1920 ile 1921 yazında bütün fırka, alay ve birlik komutanlarının değiştirildikleri bilinmektedir.⁹⁵

Anadolu'daki Yunan harekâtının istikametinde bir değişiklik olmayacağı, eskisi gibi sürdürüleceği yolunda yeni Hükûmet ve Başkomutan tarafından açıklamalar yapılmakla birlikte, bu durumun Yunanistan'daki siyasi ve askerî kadronun tasfiyesine mâni olmadığı ve bu tasfiyenin Batı Anadolu'daki Yunan işgal ordusu kadrosuna da sirayet ettiği görülmektedir.

17 Aralık 1920 tarihiyle verilen ve gazete haberlerini içeren raporda, Yunan Başbakanı Rallis'in, Daily Express gazetesinin Atina'daki muhabirine verdiği beyanatına yer verilmiştir. Rallis, İngiltere ile müştereken Anadolu'da bir askerî sefer icra etmekte olduklarını, Müttefiklerin yardımı olmadan en küçük bir itilafname bile

⁸⁹ İSH, K.: 646, G.: 47, B.: 47-1

⁹⁰ İSH, K.: 646, G.: 46, B.: 46-1

⁹¹ Rençberler; s. 37-39.

⁹² Sonyel; I. Cilt, s. 702.

⁹³ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 161.

⁹⁴ İSH, K.: 990, G.: 9, B.: 9-1

⁹⁵ Smith; s. 253.

akdedemeyeceğini, İzmir'i katiyen terk etmek niyetinde olmadıklarını belirtmiştir. Bu arada halk oylamasına katılan seçmenlerden bir milyona yakını da Konstantin lehinde oy vermiştir. Konstantin de bir gazete muhabirine, Yunanistan'a döndüğü zaman Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yapılacak askerî harekâtı bizzat idare ve Ankara'yı zapt edeceğini bildirmiştir. Başbakan Rallis, Yunanistan'a daha önce vadedilen 400 milyon borç paranın verilmesinden imtina edilmesi üzerine bundan endişe duyduklarını belirtmiş ve Atina'daki İtilaf Sefarethanesine bu tedbirin geri alınması için teşebbüste bulunmuştu.⁹⁶

Nitekim Rallis hükûmeti döneminde, Kral Konstantin'in geri dönmesi için halk oylaması yapılmıştı. Bu oylamada %98 çoğunlukla Kral'ın geri dönmesi istenmişti. 19 Aralık 1920'de Kral Konstantin, Averof zırhlısıyla Korinthos'a gelerek başkente ulaşmıştı. Kral da gerek dış politikada gerek askerî harekâta istikamet değişikliğine gidilmeyeceği sinyalini vermişti. Yunan siyasetindeki bu değişiklikler Anadolu'daki Yunan ordusu üzerinde olumsuz etki yaratmıştı. Venizelos yanlısı birçok subay birliklerinden ayrılmış ve İstanbul'da "Ulusal Savunma" adıyla yeni bir hareket başlatmışlardı.⁹⁷

24 Aralık 1920 tarihiyle bildirilen ve gazete haberlerini içeren raporda, Kral Konstantin'in karşılanmasına yer verilmektedir. Ayrıca Rallis'in hükûmete lazım olacak meblağı bulmaktan aciz kalacağı ve bu yüzden Yunanistan'ın iflasının muhakkak olduğundan bahsetmektedir. Başbakan Rallis'in yabancı muhabirlere verdiği beyanatta, büyük devletlerin arasındaki ilişkilerin gergin olduğu ve Yunanistan'ın onlardan notalar aldığı fakat cevap vermeye muvaffak olamadığı, Kral'ın dönüşüyle ilişkilerin normalleşeceğini bildirmiştir. Yunan Harbiye Nezareti de İstanbul'da bulunan tüm Yunan subaylarının Atina'ya gelmelerini emretmiştir.⁹⁸

Yunanistan'ın iç durumunun gittikçe kötüleştiğine değinen 25 Aralık 1920 tarihli istihbarat raporu, Fransız Başvekili'nin Yunan borçlarından dolayı Yunanlıları iktisadi ablukayla sıkıştırma gibi tedbirlerden bahsettikten sonra İtilafçıların yakın zamanda Türkiye ile itilaf edecekleri kanaatinde bulunduğunu bildiriyordu. Tüm bunlar Yunanların sadece askerî alanda değil ekonomik ve siyasi alanda da buhran yaşadığına delil olmaktadır.⁹⁹

27 Aralık 1920 tarihli istihbarat raporu çeşitli gazetelerden alınan havadislerle yer vermiştir. Müttefikler, Atina'daki temsilcilerinin takınacağı tavır konusunda anlaşarak bir nota vermişlerdi. Bu notaya göre Kral'ın resmî

⁹⁶ İSH, K.: 645, G.: 152, B.: 152-1:3

⁹⁷ Rençberler; s. 39-40.

⁹⁸ İSH, K.: 645, G.: 178, B.: 178-1:2

⁹⁹ İSH, K.: 990, G.: 44, B.: 44-1:2

karşılama merasimine iştirak edilmeyecek, Kral'la hiçbir münasebete girilmeyecekti. Üstelik Müttefik gemileri de Kral'ı selamlamamak için Yunan sularını terk edecekti. Atina'da Kral'ın karşılanması konusunda İtilaf devletleri ve Yunan devlet ricali çevrelerinde faaliyet sürerken İzmir Rumları arasında da bir mücadele söz konusuydu. Konstantin subaylarının, Venizelos taraftarı olan İzmir Rumlarına birçok hakaret ve tazyikte bulunarak "Biz aldık, biz vereceğiz. Yunanistan bir köyden ibaret kalsa Konstantin'i yine imparator ilan edeceğiz!" diye bağıştıkları haber edilmişti. Kral'ın "Şarkta sulh ve sükûnun tesisini görmek arzusu, bizi Türkiye ile samimi münasebetlerin kurulması sebeplerini araştırmaya sevk edecektir." dediği bildirilmişti. Kral Konstantin'in İtilaf devletlerinin yardımı olmadıkça ülkesi lehinde bir şey yapamayacağı da yazılan konular arasındaydı.¹⁰⁰

Bu arada Yunanların Bursa Cephesi'ne taarruza geçeceği bilgisine yer veren 1 Ocak 1921 tarihli raporda, Yunanların henüz bir hazırlık yapmadığından böyle bir taarruz söz konusu edilmiyordu. Üstelik bunun İtilaf devletleri nezdinde yapılmasının mecbur olduğu görüşü vardı. Hâlbuki Yunan merkezî hükûmeti İtilaf devletleriyle kesilen siyasi münasebetlerini bile henüz iade etmemişti. Yunan Kralı başta olmak üzere yetkili hükûmet ricali nutuklarında kesin bir harekât tarzından bahsetmiyor ve İtilaf devletlerine karşı aldaticı bir lisan kullanıyordu. Bütün bunların 15 Ocak'ta toplanacak olan Yunan Parlamentosunun kararlarına bağlı olacağı muhtemel görülüyordu.¹⁰¹

İzmir'de Konstantin ve Venizelos yanlılarının mücadelelerinin hâlen devam ettiği, hatta bu yüzden birçok mecruh ve maktul olduğu, Kordon boyundaki gazinolarda hemen her gün birkaç mücadelenin meydana geldiği 3 Ocak 1921 tarihli istihbarat raporuyla bildiriliyordu.¹⁰² Aynı tarihli başka bir rapor, Kral Konstantin'in taarruz için emir verdiği takdirde Yunan askerlerinin isyan edeceğine ve Konstantin'in karşılanması sırasında Kral'ın verdiği nutka yer vermiştir. Yunan millî başarısının meydana gelmesinde İtilaf devletleri tarafından yapılan yardımın durması müttefik devletlerin siyasi çevrelerinde hoş olmayan bir tesir yaratmıştı. Kralın dönüşü için yapılan şenliklere askerlerin ve inzibat memurlarının katılımı, itaatsizlik olduğu şeklinde yorumlanarak kötü tesir uyandırmıştı. Asker ve inzibat memurları, İtilaf devletleri aleyhinde tezahüratta bulunmamalarına rağmen karşılama merasimini tahrik edenler arasında sayılmışlardı.¹⁰³

Kral Konstantin ve Kral yanlısı partinin iktidara gelmesiyle siyasi ve idari açıdan Yunan ordusunun takviyesine yönelik önlemler alınmaya devam

¹⁰⁰ İSH, K.: 990, G.: 54, B.: 54-1

¹⁰¹ İSH, K.: 663, G.: 113, B.: 113-2:3

¹⁰² İSH, K.: 663, G.: 113, B.: 113-5:6

¹⁰³ İSH, K.: 663, G.: 113, B.: 113-7:8, 113-8a

edilmişti. Yeni hükümet Anadolu harbini sürdüreceğini İngilizlere bildirmiş ve Venizelos Hükümetine gösterilen alaka ve yardımın kendisi için de devamını istemişti. Anadolu’da durumu iyi olmayan Yunanlar, Bursa-Uşak hattına kadar işgallerini genişletmişlerdi. Yeni hükümetin siyasetine destek için Yunan ordusunun sevk ve idare unsurlarında birtakım değişiklikler yapılmıştı. Venizelos taraftarı olan komutan ve subaylar ordudan uzaklaştırılmıştı. Venizelos döneminde ordudan uzaklaştırılan Kral taraftarı komutan ve subaylar ise henüz sevk ve idare yeniliklerini bilmiyorlardı. Ayrıca Kral yanlısı olanların barışçıl propagandaları, Yunan ordusu içinde erler sınıfında harp aleyhtarlığı hissini ortaya çıkarmıştı. Bu şartlar altındaki Yunan ordusu, Bozüyük-Bilecik ve Karaköy’de toplanan Türk millî kuvvetlerini dağıtmak amacıyla “Cebri Keşif” olarak adlandırdıkları Birinci İnönü Muharebelerine başladı.¹⁰⁴ 4 Ocak 1921 tarihiyle bildirildiğine göre Yunanistan dâhilinde telgrafnamelere sıkı bir sansür konulmuştu.¹⁰⁵ Bu durum Yunanların taarruz öncesi tedbir aldıklarına işaret etmektedir.

6 Ocak 1921’de başlayan Yunan birliklerinin ileri harekâtı, İnönü civarlarına kadar ilerlemiş ve İsmet Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin karşı taarruzuyla zayıflatılmıştı.¹⁰⁶ Batı Cephesi’ndeki durum hakkında verilen raporda, 6 Ocak 1921’de Yenişehir ve İnegöl istikametlerinden başlayarak İnönü mevzilerine kadar uzanan Yunan taarruzunun 9 ve 10 Ocak 1921’de Savcıbey-Akpınar-Karaağaç genel hattında meydana gelen şiddetli ve devamlı meydan muharebesinden sonra Türk birliklerinin kahramanca karşı koymaları karşısında durduğu ve 10/11 Ocak gecesi Yunanların taarruzdan vazgeçerek geri çekilmeye başladığı bildirilmekteydi.¹⁰⁷ Ocak ayı sonlarında verilen istihbarat raporları kayda değer bilgiler vermekteydi.

Yunanların Balıkesir’den Bursa’ya kuvvet götürdükleri ve Yunan Kralı’nın yeniden teşkil edilen dört fırka ile İzmir’e geleceği, Yunan adalarında büyük bir faaliyetle gönüllü toplanmakta olduğu¹⁰⁸ ve Yunanların hezimetinin büyük olduğu ve cepheden çekildiği bildirilmişti.¹⁰⁹ Venizelos taraftarı subaylar, İzmir ve Yunanistan’dan İstanbul’a firar etmekteydi.¹¹⁰ Yunan askerinin cephede muharebe edemeyeceklerini beyan ederek tüfek çattıklarından 25 nefer kurşuna dizilmişti.¹¹¹

¹⁰⁴ Selahattin Selşik; *Türk İstiklal Savaşı’nda Birinci İnönü Muharebesi*, Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan (Yay. haz.), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 1-2.

¹⁰⁵ İSH., K.: 655, G.: 79, B.: 79-1.

¹⁰⁶ Rençberler; s. 40.

¹⁰⁷ “Birinci İnönü Muharebesi (06-11 Ocak 1921)”; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 127, Haziran 2011, s. 176-178.

¹⁰⁸ İSH., K.: 663, G.: 113, B.: 113-10.

¹⁰⁹ İSH., K.: 697, G.: 248, B.: 248-1.

¹¹⁰ İSH., K.: 649, G.: 123, B.: 123-1.

¹¹¹ İSH., K.: 666, G.: 129, B.: 129-1.

Yunan Hükûmeti, Sevr Anlaşması gereğince Yunan ordusu tarafından işgal edilen yerlerde 45 yaşındakilerin silahaltına alınmasını düşünmekteydi. Yunanistan, Amerika sermayedarlarından faizle ödünç para alabilmek için İzmir'deki tütün tekeli Amerikalılara satma teşebbüsünde bulunmuştu.¹¹² İnönü Muharebesi'nden kaçan Yunanlar, Mudanya'dan vapurlarla İstanbul'a gitmek istemişlerse de İngiliz zırhlıları bunları İstanbul'a gitmekten men ederek nereden gelmişlerse oraya gitmeleri konusunda ihtar etmişti. Kral Konstantin milletine olan beyanatında, Trakya ve İzmir hakkında açık bir söz söylememiş ve bir gazete yazarına "Yunanistan'ın Müttefik devletlere karşı vaziyeti tayin edildikten sonra Anadolu hakkında kesin karar verilecektir." demişti. Papulas ise "Askerimiz bu kadar muvaffakiyetle neticelenen bir hareketten sonra şan ve zaferle eski mevzilerine dönmüştür." suretinde tebliğ neşretmişti.¹¹³

Yunan Başkomutanı Papulas tarafından yapılan açıklamalar her ne kadar Yunan ordusunun başarısına atıfta bulunsa da askerin daha ilk muharebelerde dağılarak disiplinsizlik gösterdiği, hazırlanan raporlardan anlaşılmaktadır. Yunanların asker takviyeye çalışması, para sıkıntısı yüzünden başvurulmuş çareler ve İtilaf devletlerinin Yunanistan'a karşı tavır değişikliğini yansıtan istihbarat raporları, durumu ortaya koymaktadır. Yunanlar kendileri açısından bu muharebelerin sonucunu zafer olarak telakki etseler de nihayetinde ilk teşebbüsleri akim kalmıştı.

Diğer yandan İnönü Zaferi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğraflarının İzmir'de alenen satılması üzerine bundan rahatsız olan Yunanlar, resimleri toplattırarak bu konuda bir şahsı tevkif ettirmişti.¹¹⁴ Bu olay Yunanların İnönü Muharebesi'ni hazmedemediklerini ortaya koyan önemli bir delildir.

Londra Konferansı'na kadarki süreçte yaşanan gelişmeler Türk Millî Mücadelesi'nin lehineydi. Sadrazam Damat Ferit ve Yunan Başbakanı Venizelos iktidardan düşmüş, Türkler ve Ruslar birbirlerine yaklaşmaya başlamış; Doğu'da Ermeniler, Batı'da Çerkez Ethem yenilgiye uğratılmış; Çukurova'da Fransızlara karşı önemli başarılar sağlanmış ve Birinci İnönü Muharebelerinde Yunan ordusu yenilgiye uğratılmıştı. Bu yüzden İtilaf devletleri, İngiltere'yi Sevr Antlaşması ve Türk Millî Mücadelesi'yle ilgili siyasetlerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştı.¹¹⁵

İtilaf devletleri, Londra'da Türkiye'nin de katılacağı bir konferans toplanmasına karar vermişler ve Tevfik Paşa'ya bir çağrıda bulunarak

¹¹² İSH., K.: 663, G.: 113, B.: 113-11:12.

¹¹³ İSH., K.: 663, G.: 113, B.: 113-13:18.

¹¹⁴ İSH., K.: 740, G.: 177, B.: 177-1:2.

¹¹⁵ Salâhi R.Sonyel; *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923 II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008. s. 995.

Osmanlı delegasyonunda TBMM temsilcilerinin de bulunmasını istemişlerdi. Tevfik Paşa durumu Ankara'ya haber vermiş ve Mustafa Kemal Paşa'dan kesin bir cevap gelmişti. Çünkü Sevr Antlaşması'nı imzalayan İstanbul Hükümetinin, konferansta ülkenin yararına bir netice elde etmesi imkânsız görülmüştü. Bu yüzden Londra Konferansı'na gidecek delegelerin TBMM tarafından seçilmesi ve İstanbul Hükümetinin aradan çekilmesi istenmekteydi. Fakat İstanbul Hükümeti bunu kabul etmeyince TBMM kendisine doğrudan çağrıda bulunulmasını şart koşmuş, İtilaf devletleri de bu şarta uymak mecburiyetinde kalmıştı.¹¹⁶

Sevr hükümlerinin yumuşatılması amacıyla Londra'da düzenlenen bu konferansta, İstanbul heyetine başkanlık eden Tevfik Paşa temsil hakkını Bekir Sami Bey'e bırakmıştı. Fakat istenen öneriler sunulmadığından bir netice alınamamıştı. İtilaf devletlerine yakın olan Rallis, Londra Konferansı'na Venizelos'un da katılmasını desteklemişti. Bu yüzden Konstantin ve Harbiye Bakanı Gunaris ile ters düşmüş ve istifa etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Nikolaos Kalogeropoulos, 6 Şubat 1921'de hükümeti kurmuş ve Konferans'ta Yunan temsilciliği görevini Gunaris'le üstlenmişti.¹¹⁷ 15 Şubat 1921 tarihiyle verilen raporda, Yunanistan'da hükümette olduğu gibi halk arasında da Konstantin aleyhtarlığı uyanmaya ve Kral'ın dönüşünün memlekette bir buhrana sebep olduğunu halkın anlamaya, böylece Kral ile halk arasındaki muhabbetin sönmeye başladığı bilgisi verilmiştir.¹¹⁸

Londra Konferansı'na katılan Bekir Sami Bey, 11 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Londra'dan yazdığı telgrafta, Yunanların bugünlerde asıl kuvvetleriyle Eskişehir doğrultusunda taarruz edeceklerini güvenilir kaynaklardan öğrendiğini bildirmişti. Ayrıca gelen istihbarat raporları da 23 Mart 1921'de Yunanların taarruz edeceği yönündeydi.¹¹⁹

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından Genelkurmay Başkanlığı ve Güney Cephesi Komutanlığına, Yunanların taarruzunun gerçekleşmesi hâlinde Batı Cephesi'nin izleyeceği harekât planı hakkında 23 Mart 1921'de bilgi verilmişti.¹²⁰ 23 Mart'tan 4 Nisan 1921'e kadar devam eden İkinci İnönü Muharebesi sonunda yenilen 3'ncü Yunan Kolordusu çıkış mevzilerine geri dönmüştü. Fakat ordunun görevi sona ermemişti. Güneyde

¹¹⁶ Sina Akşin; *Kısa Türkiye Tarihi*, 5. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 159-160.

¹¹⁷ Rençberler; s. 40.

¹¹⁸ İSH., K.: 659, G.: 87, B.: 87-1:2.

¹¹⁹ Kâmil Önalp, Rahmi Apak; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 3'ncü Kısım*, (Yay. haz. Selim Turhan), 3. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 290.

¹²⁰ "İkinci İnönü Muharebeleri (23 Mart- 1 Nisan 1921)"; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 92, 1991, s. 11-12.

Afyon doğusunda Bolvadin-Çay hattına kadar ilerlemiş olan 1'inci Yunan Kolordusunun da yenilmesi ve tekrar Afyon-Eskişehir demir yolu hattının elde edilmesi gerekiyordu. İkinci İnönü Muharebesi'nin sonunda Millî Hükûmet, varlığını Avrupa devletlerine kabul ettirmiş ve Millî Hükûmetin nüfuz ve itibarı artmıştı. Avrupa devletlerinde Yunan ve İngiliz politikalarına karşı olanların bu karşı fikirleri kuvvetlenmişti.¹²¹

Yunanistan'da ise geçici hükûmet olarak adlandırılan Kalogeropoulos'un iktidarı iki ay sürmüştü ve Kalogeropoulos istifa etmek durumunda kalmıştı. Dimitrios Gunaris ise 8 Nisan 1921'de yeni hükûmeti kurdu. Gunaris, Venizelos'a karşı olan grubun öne çıkan isimlerinden idi. Kabinesinde dışişleri bakanı olarak Georgios Baltatzis ve savaş bakanı olarak da Nikolaos Theotokis'i vazifeye getirmişti.¹²²

10 Mayıs 1921 tarihli gazete haberlerine göre Gunaris kabinesine mensup bazı şahısların Venizelos'un Atina'da Akademya Sokağı'nda bulunan hanesinin pencerelerini yeniden kırdıkları ve vekiller arasında fikir ayrılığından dolayı kabinenin istifa etmesinin beklendiği bildirilmişti. Kral Konstantin'in aleyhinde makale yazan Papandre adlı şahıs ise on sekiz ay hapse mahkûm edilmişti.¹²³

Yunanlar iki taarruz denemesinde de başarılı olamamış ve Gunaris, İtilaf devletlerinin iki taraf arasında barış yapılması için aracılık önerilerine karşı çıkmıştı. Bu arada 12 Haziran 1921'de Kral Konstantin, Limnos muhribiyle Kraliçe Sofia, Veliiaht Prens Georgios ve daha pek çok kurmay eşliğinde İzmir'e gitmişti.¹²⁴

Yunan ordusu İnönü Muharebeleriyle amaçlarına ulaşamamış, maddi ve manevi sıkıntı içinde geldiği mevkiye geri dönmüştü. Türk ordusunda ise yeni yapılanma ile Güney Cephesi Haziran ayında lağvedilmiş, tüm kuvvetler Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmişti.¹²⁵ 8 Temmuz'da başlayan Kütahya ve ardından Eskişehir Muharebeleri sonucunda Türk ordusu, kendisini de tamamen yıpratmadan Sakarya'nın gerisine intikal etmişti.¹²⁶

Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi önemli şehirler Yunanlara bırakılmıştı. Bu durum Türk kamuoyunda moral bozukluğuna sebep olmuş ve Mecliste sert tartışmalar yaşanmıştı. 23 Temmuz-5 Ağustos 1921 tarihleri arasında geçen bu dönem sonunda Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan

¹²¹ Önalp, Apak; s. 511-513.

¹²² Rençberler; s. 41.

¹²³ İSH., K.: 729, G.: 58, B.: 58-1.

¹²⁴ Rençberler; s. 42.

¹²⁵ Fahri Aykut; *İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, (Yay. haz: Ahmet Tetik, Melike Ceyhan), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 1-2

¹²⁶ Aykut; s. 158.

sıfatıyla Meclis ve ordunun yetkilerini üzerine aldı.¹²⁷ Bu yetkiyi aldıktan sonra da 7-8 Ağustos tarihlerinde Tekâlif-i Milliye emirlerini yayımladı.¹²⁸

Yunan tarafında ise Savunma Bakanı Teotakis, harekâtın birinci safhasının bittiğini ve ileri harekâtın devamı için ordunun talimat beklediğini belirten rapor sunmuştu. 26 Temmuz 1921'de Başbakan Gunaris, vaziyeti yerinde tetkik etmek için Atina'dan Kütahya'ya gelmişti.¹²⁹ Yunan kaynaklarında, Yunan ordusunun Haziran-Temmuz 1921 Muharebelerinde büyük zayıflık vermediği için moralinin yerinde olduğu ve nihai zafer için hücumla hazır ve kararlı olduğu belirtilse de herkesin isteğinin harbin bir an önce sona ermesi ve evlerine dönmek olduğu da ilave edilmişti. Çünkü Yunanistan 1912 Ekim'inden beridir harpte olduğundan eski kuralara ait olan ihtiyatlar, on seneden fazla bir zamandır askerler. Harbe devam kararı verilmesi Yunan ordusunda psikolojik tesirler yaratmıştı. Kral Konstantin'in Küçük Asya'ya gelerek harp eden ordunun yanında bulunması ordunun moralini yükseltmesinde etkiliydi.¹³⁰

28 Temmuz 1921'de Kütahya'da Yunan Kralı'nın başkanlığında toplanan savaş meclisi Türkleri yok ederek uzlaşmaya mecbur etmek amacıyla Ankara ve Kızılırmak'a kadar ilerlemeye karar vermişti. Yunanistan, harekâta başlamak için 20 günlük bir hazırlanma süresini yeterli görüyordu. Bu kararın sebebi şuydu: Çünkü Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri Yunanlar açısından zaferle sonuçlanmış olsa da Türkler ne ateşkes ne de barış talebinde bulunmuşlardı. Yunan tarafında herkes muharebenin bir an önce bitmesini ve terhis edilerek evlerine dönmeyi istiyordu. Muharebenin süruncemede kalması Yunan maneviyatını bozacak, Yunan ordusunun bir kış daha silahlı kalması bu endişeleri artıracaktı.¹³¹

Aslında Yunanistan halkı, Yunan askerî harekâtının başlangıcında orduyu kalpten bir kurtarıcı olarak görüyor, ülkenin muhtaç olduğu huzur ve güvenlik için barış yapılmasını istiyordu. Fakat askerî harekâtın sürdürülmesi de zorunlu görülüyordu. Ancak Yunan tarafında, Mustafa Kemal Paşa'nın bu askerî harekât ile sindirilebileceğini hiç kimse ummuyordu. Zira Anadolu'nun geniş olması Türk ordusunun çekile çekile yok olmaktan kurtulmasına yarıyordu. Fakat Yunanistan, ulusal çıkarları için

¹²⁷ *Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri*; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 14.

¹²⁸ Akşin; s. 162.

¹²⁹ *Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi*; s. 16.

¹³⁰ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özellenmiş Tarihi*; s. 427.

¹³¹ Baki Vandemir; *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya* (Yay. haz. Hayriye Yalçın), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006. s. 1.

Kütahya'da, istikamet Ankara olmak üzere ileri harekâtın uygulanmasına karar vermişti.¹³²

22 Temmuz-11 Ağustos 1921 tarihleri arasında taarruz hazırlıkları yapan¹³³ Yunan ordusu; Başkomutan Kral Konstantin, Genelkurmay Başkanı Victor Dusmanis'in komutasında harekâta başlayacaktı. Başkomutanlık karargâhı ve bağlı birlikleri İzmir ve civarında, Küçük Asya Ordusu ise Korgeneral Papulas'ın emrindeydi.¹³⁴

14 Ağustos 1921'de Yunan ordusu mevzilerinden harekete geçmişti.¹³⁵ Sakarya Meydan Muharebesi 100 kilometrelik bir cephe üzerinde cereyan etmiş ve çok çetin geçmişti. Türk ordusunun yönü batıya dönükken güneye çevrilmiş, Ankara'ya doğruyken de kuzeye yönelmişti. Türk savunma hatları zaman zaman kırılmış fakat hemen yakınında yeni bir savunma hattı oluşturulmuştu.¹³⁶ Bu muharebelerin şiddetli anlarında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa "Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça terk olunamaz." diyerek tarihî emrini vermiş, Yunan kuvvetleri taarruz kabiliyetinden mahrum bırakılmıştı. Aynı zamanda Türk cephesinin sağ kanadındaki kuvvetleri taarruza geçirmiş ve cephenin diğer kesimlerinden (merkez ve sol kanattan) kısa zamanda çektiği önemli kuvvetleri sağ kanatta toplayarak Yunanlıları zor duruma düşürmüştü.¹³⁷

Yunan Başkomutanı Papulas'ın Harbiye Bakanı Theotokis'e gönderdiği 4 Eylül 1921 tarihli raporda, Türk kuvvetlerinin Yunan kuvvetleriyle denk olduğunu belirterek Yunan kuvvetlerinde özellikle subay eksikliğine işaret etmiştir. Papulas'ın daha sonra gönderdiği şifreli telgraflarla da Theotokis'i daha fazla ileriye gidilmemesi konusunda bilgilendirdiği ve Başbakan Gunaris'in acilen Bursa'ya gelmesini istediği de anlaşılmaktadır. Ancak Theotokis, Kral ve Genelkurmay Başkanı Dusmanis'in tesiri altında bulunduğu için harekâtın kesilmesi emrini vermemiş, Gunaris de cepheye gitmekten kaçınmıştır.¹³⁸ Böylece Küçük Asya Ordusu, Sakarya'daki mevzilerinden Eskişehir'in doğusundaki mevkiye yerleşmek üzere çekilmişti.¹³⁹ Sakarya Meydan Muharebesi'nden

¹³² Eksenofon İstratikos; *Yunanlara Göre Sakarya Muharebeleri, (MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser),* Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara, 1339 (1923), s. 1-2.

¹³³ Erdem; agt., s. 408.

¹³⁴ *Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi*; s. 33.

¹³⁵ İstratikos; s. 10.

¹³⁶ Erdem; agt., s. 412.

¹³⁷ Şükrü Erkal; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 1'inci Kitap Büyük Taarruz'a Hazırlık (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922)*, 1. bs., Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 3-4.

¹³⁸ Erdem; agt., s. 415.

¹³⁹ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*; s. 597.

sonra 19 Eylül 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya “Gazi” unvanı ile “Mareşal” rütbesi verilmişti.¹⁴⁰

Yunan gazeteleri ise Sakarya Meydan Muharebesi’yle ilgili hükûmetin resmî açıklama yapmamasından şikâyet etmekteydiler. Sosyalist fikirli Rizospastis adlı gazete bunlardan biriydi. Fakat iktidar yanlısı gazetelerden Estia gazetesi, Yunan ordusunun hedefinin Ankara’yı zapt etmek değil de Türk ordusunu tamamen imha etmek olduğunu belirtiyordu. Bu amaç için de hazırlıklar yapmak üzere askerlerin biraz geriye çekildiğinden bahsediyordu. Eleftheros Tipos gazetesi de Yunan Başkomutanlığının demir yolunu tahrip ederek, geçtikleri yerlerdeki halkı da yanlarına almak suretiyle cepheden 80-100 km kadar geriye çekilerek Türkleri savunma ile yıpratmayı düşündüklerini ileri sürmekteydi.¹⁴¹ Yunan gazetelerinin gerçeği yansıtmayan ifadelere yer vermesi, muharebenin sonucu konusunda taraflı davranarak gizliliğe önem verildiğini göstermektedir. Nitekim savaşı yönetenler ve siyasilerin de benzer tavırları dikkat çekmektedir.

19 Eylül 1921 tarihli Patris gazetesinin baş makalesinde değinilen hususlar aslında Yunanistan’ın Sakarya Meydan Muharebesi sonrasındaki siyasi durumunu gözler önüne sermektedir. Bu makalede; Harbin biterek sulh devresine açıldığı ve Gunaris kabinesinin vicdanına müracaat zamanının geldiği, kabinenin en büyük hatasının iktidara geldiği zaman bulunduğu siyasi meselenin halledilmesi işini sonraki harbe bağlamak olduğu, harpten yorgun düşmüş ordunun bugünlerde vazifesini bitirdiğinden bahsetmektedir. Kabinenin Doğu sorununun başarısının diplomasi teşebbüslerine bağlı olduğunu anlayamamasından şikâyet edilmişti. Gunaris’in siyasi ve askerî meselelerde bir eleştirisi olan makalenin devamında Gunaris ve kabinesinin şiddetle eleştirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Yunan askerî gücünün siyasi tesirinin beklenilmesi durumunda aldanılacağını, İtilaf devletlerinin o zamana kadarki tavırlarından örnekler vererek anlatmıştır. Makalenin şu satırları, Gunaris kabinesine hem soru hem de nasihat niteliği taşımaktadır:

“Kemal Paşa mağlup olmadığını ve nihayetine kadar harbe devam edeceğini ilanından sonra devletler de bize karşı tarafsız ve lakayıt durmaktan vazgeçecekler mi? Müttefiklerin lehimize meyil etmeleri için ne yapıldı? Üstün askerî gücümüzün siyasi tesirlerini beklersek aldanırız, daha kuvvetli olduğumuz günlerde bile devletler Anadolu’dan çıkmamıza taraftar olmuşlardı. Hem işgal ettiğimiz araziye muhafaza edebilecek miyiz? Ne miktar askerle hangi parayla ne vakte kadar buna muvaffak olabiliriz. Hükûmet en büyük mukavemetin bile hududu olduğunu bilir. O vakit

¹⁴⁰ Kurtuluş Savaşı’nda Sakarya Meydan Muharebesi; s. 75.

¹⁴¹ İzzet Öztoprak; *Türk ve Batı Kamuoynunda Millî Mücadele*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 279.

müttefiklerini korumak için Kemal Paşa'ya karşı askerî teşebbüslerimize emir verenler, aldığımız yeri tahliyemize karar verirse ne yaparız? Böyle bir karara karşı durabilecek imkânımız var mı?"¹⁴²

Küçük Asya Ordu komutanı Papulas, savaşın sonucunu ilan ederken Yunan ordusunun geri çekilişini bir başarı gibi göstermişti. Subay, astsubay ve askerlere hitap ettiği emirde:

"...düşmanı en kuvvetli tahkimatlı mevzilerinden atıp ona ağır zayıatlar verdirerek Sakarya'nın 90 kilometre ötesine vardık. Ordunun gayesi muvaffak oldu. Karşımızda mağlup düşmanın bulunduğunu unutmayın ve nerede görünürse hiçbir zaman cesaret almaması için ona saldırmalıyız." demektedir.

Kral'ın da Atina'ya dönmeye hazırlanırken Bursa'da orduya verdiği tebliğde, Yunan ordusunu metheden önemli noktalar bulunmaktaydı:

"...hürriyete kavuşturduğunuz toprağı, kuvvetinizle sağlam bir şekilde tutacağınızdan eminim. Vatanın size emrettiği harp eserini, parlak bir şekilde tamamladınız. Ve şimdi münasip çalışma ve organizasyonun yapılması için bunun neticesini emniyete almaktan başka bir şey kalmıyor. Çünkü o kadar zahmet, o kadar muharebe, o kadar fedakârlık, o kadar şerefın kaybolması yazık olurdu. Kalan küçük eseri de tamamladıktan sonra, vatanınızı yükseltip şereflendirdiğiniz için evlerinize mesut ve gururlu döneceksiniz. Süngünüzü idare eden hızınız düşmana sert dersler verdi. Fakat tarafınızdan perişan olan düşman, ellerinizdekileri tekrar almak için yorulacağınızı ümit edip sabırsızlıkla bekliyor. Vatanı için savaştığı zaman Yunan'ın yorulmadığını gösteriniz ve süngünüz ileri ona bağırın: Gel de al!"¹⁴³

Yunan Hükûmeti tarafından Başkomutan Papulas'ın geri çekilmekten bahseden raporunun yayımlanması yasaklanmış, gazetecilerin telgraflarına da el konularak geri çekilme gizlenmişti. Fakat bu durum Türklerden öğrenilmişti. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında 29 Eylül 1921'de Atina'ya galip Kral gibi dönen Konstantin, şenliklerle karşılanmış, hatta Metropolitlik Kilisesinde şükran ayini bile yapılmıştı. Başkomutan Papulas da 12 Ekim 1921'de Mudanya üzerinden İzmir'e gelişinde şenliklerle karşılanmıştı.¹⁴⁴

Gunaris'in 15 Ekim 1921'de Yunan Meclisinde verdiği nutkunda, askerî maksadın Ankara'ya kadar gitmek ve Türkleri imha etmek ve aksi hâlde demir yolu hattını tahrip ederek Eskişehir'e dönmekten ibaret

¹⁴² İSH., K.: 1161, G.: 184, B.: 184-1:2, 184-1a

¹⁴³ Hristos V. Nikolopoulos; *1921'in On Binleriyle Beraber (24 Haziran-10 Eylül 1921 K. Asya Seferi)*, (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser) Dimitri Bizanidi (çev.), Hariciye Vekâleti Basın Bürosu, (yy.), 1921, s. 94-96.

¹⁴⁴ Erdem; agt., s. 425-426.

olduğunu belirtmişti. Sevr Antlaşması'nın Yunanistan'a 16 bin kilometre kare arazi tahsis ettiği hâlde, üç milyon nüfusluk ve yüz bin kilometre kare arazinin işgal edildiği, önemli mevkiilerin elde edilmiş olduğu için Türklerin artık taarruz edemeyeceğinden bahsetmiştir. Askerî sonuçtan istifade edilerek artık siyasi ve iktisadi netice sağlanmaya çalışılacağı ve böylece ordunun kısmen terhisinin mümkün olacağı beyan edilmişti. Gunaris ayrıca Hariciye Nazırı ile seyahate çıkacağını, İngiliz Hariciye Nazırı'nın payitahtta bulunmadığı için 19-22 Ekim tarihinde Paris'te bulunmak üzere yola çıkması gerektiğine değinmiştir.¹⁴⁵

Gunaris, 15 Ekim 1921'de güvenoyu tazelemek için topladığı Mecliste genel durum hakkında yorum yaparken oldukça kötü olan gelişmelerin aksine abartılı cümleler sarf etmiş, 1921 yazındaki askerî başarısızlıklar ile Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki Yunan kayıplarını iyi gizlemiş ve sonunda güvenoyu almıştı.¹⁴⁶ Gazete haberleri ve istihbarat raporları, Yunan Hükûmetinin askerî ve siyasi meselelerdeki başarısızlığına vurgu yapmakla birlikte hâlihazır durumun gizlenmesi bir bakıma Yunan ordusunun yaklaşan felaketinin de habercisiydi.

Bu muharebeden sonra Yunan Başkomutanı Papulas'ın İzmir'de Ayafotini Kilisesinde verdiği söylev, Yunanların mağlubiyetine rağmen kin ve öfke dolu sözler içeriyordu. Bu söylevde, Avrupa'nın verdiği karardan dönmesi ve Yunan ordusunun hakkını başka bir şekilde muhafaza etme teşebbüsüne girmesi durumunda, ordunun çekildiği yerleri tümüyle tahrip ederek yakacağını ve yüz sene içerisinde telafi edilemeyecek zararlar vereceğini, İzmir ve Trakya'nın dahi bu hâle getirilerek Türkiye'de ebedî bir hatıra bırakılacağını ifade etmişti.¹⁴⁷

Yunan Başkomutanı Papulas'ın, Yunan ordusunun çekilirken yapacakları konusunda adres vererek ve tarif ederek yaptığı tehditlerin vücut bulduğunu ve yerine getirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Yunanların Batı Anadolu'da yaptığı fenalıkların kayıt altına alınması ve tüm dünyaya anlatılması için TBMM tarafından bir kararname çıkarılacaktı.

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında, Yunanların yapmış ve yapmakta olduğu hasarlar ve katliamların tarafsızlara ve Amerikalılara bildirilmesi hususunda 9 Ekim 1921 tarihinde toplanan İcra Vekilleri Heyeti ve TBMM Başkanlığı tarafından kabul edilen bir kararname çıkarılmıştı. Buna göre iki Amerikalı kadın Yunanların yaptığı mezalim ve hasarları yerinde görmek üzere Beylikköprü, Demirciköy, Melek, Kozağaç, Balahisar, Sivrihisar istikametlerini gezmişlerdi. Amerika matbuatında yayımlamak

¹⁴⁵ İSH; K.: 1339, G.: 133, B.: 133-1:2.

¹⁴⁶ Erdem; agt., s. 433.

¹⁴⁷ Öztoprak; 2014, s. 289.

üzere bu gezilere ait izlenimleri içeren mektupların sansür muamelesinin yapılması istendiği 10-16 Ekim 1921 tarihleri arasında yapılan yazışmalarda mevcuttu.¹⁴⁸ Böylece Yunan ordusunun yaptığı mezalim ve hasarlar, yurt dışından gelen heyetlere yerinde gösterilmeye çalışılmıştı.

Sakarya Zaferi'nin özelliği, hem Yunanların Anadolu'daki ilerleyişine dur demesi hem de taarruz edenle kendini savunanın rollerini değiştirmesiydi. Kars ve Ankara Antlaşmaları gibi önemli siyasi sonuçları olan Sakarya Meydan Muharebesi, İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz politikalarında da ayrışmaya sebep olmuştu. Yunanistan açısından Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonraki kışın oldukça zorlu geçtiği anlaşılmaktaydı. Zira gazeteler ölü, yaralı ve kayıp listeleri yayımlarken yollar gazilerle dolmuştu. Bu muharebeden sonra yaşanan ekonomik kriz yüzünden Anadolu'daki Yunan ordusu, gerekli silahlarla teçhiz edilememiş ve askerler yeterli beslenememişti. Bu sebeplerden Yunan ordusunun Anadolu'yu terk edeceği söylentileri çıktığından, İzmir'in Rum ileri gelenleriyle İzmir Metropolit Hrisostomos tarafından temelleri atılan ve Anadolu Rumlarının direnişini örgütlemek ve Batı Anadolu'da otonom bir devlet kurulmasını amaçlayan Helen Savunma Örgütü (Mikrasiatiki Amina) ortaya çıkmıştı.¹⁴⁹

Aslında Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ordusunun savunmadan taarruza geçtiği önemli bir dönemeç olup Türk askerî tarihinde taktik ve stratejik açıdan üzerinde durulan dikkate değer bir muharebeydi. Nitekim Yunan ordusu bu muharebeden sonra tükenme noktasına gelmişti.

3. Büyük Taarruz ve Megali İdeanın Sonu

Yunan ordusu 24 Eylül 1921'e kadar Eskişehir doğusunda toplanmıştı. Yunanları tam bir bozguna uğratmayı hedefleyen Başkomutanlığın takip emriyle harekete geçen birlikler, Yunanları zor duruma düşürerek bazı kayıplar verdirmişlerdi.¹⁵⁰

18 Kasım 1921 tarihli Başkomutanlık emriyle Batı Cephesi'ndeki birliklerin Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olarak iki ordu hâlinde düzenlenerek idare edilmesi uygun görülmüştü.¹⁵¹ Büyük Taarruz öncesi ordular yeniden teşkil edilmiş, hazırlıklar yapılmış ve yapılacak taarruz planı şekillenmeye başlamıştı.

¹⁴⁸ İSH, K.: 1176, G.: 23, B.: 23-1:6.

¹⁴⁹ Nilüfer Erdem; "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29 Güz, 2014, s. 101.

¹⁵⁰ Erkal; s. 4.

¹⁵¹ "Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı)"; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 129, Ağustos 2012, s. 3-5.

Yunan tarafında ise 5 Şubat 1922’de askerî durumla ilgili malumat isteyen Gunaris’e 8 Şubat 1922 tarihli telgrafla cevap veren Papulas, Yunan askerinin maneviyatının iyi olduğunu ancak Türklerin sayısal üstünlüğe sahip olduklarını belirtmiştir. Ayrıca ordunun harp malzemeleri ile maddi destek ihtiyacının acil olduğunu da ilave etmiştir. Ocak ve şubat aylarında terör artmış, Venizelos yanlısı bir gazete yazarının öldürülmesi, liberallerin sol kanadının “Demokratik Manifesto” yayımlamasına sebep olmuştur. Bu manifestoda Yunanistan’ın durumuyla ilgili tespitler, Yunan kamuoyunu etkilemişti. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yaşanan ekonomik kriz sebebiyle Yunan ordusunun teçhiz edilme işlemi bitirilememiş ve askerlerin yeterli beslenmesi sağlanamamıştır. Ayrıca Yunan Hükûmeti, Londra ve Paris’ten kredi alamamıştır. Bunun üzerine 7 Nisan 1922’de yayımladığı 2749 sayılı yasayla halktan kredi sağlama yoluna gitmiştir. Ekonomi Bakanı Protopapadakis’in banknotun ikiye bölünmesi yöntemiyle¹⁵² 1.600.000 drahmi elde edilmiştir. 10 Mayıs 1922’de yapılan güvenoyu sonunda Gunaris hükûmeti istifa etmiş ve 22 Mayıs 1922’de bir koalisyon hükûmeti kurulmuştur. Bu hükûmette Protopapadakis başbakan ve Stratos ise içişleri bakanı olmuştur.¹⁵³

25 Mayıs 1922’de istifasını veren Papulas’ın istifa haberi önce halktan gizlenmiş, sonrasında Yunan ordusunda üzüntüyle karşılanmış ve Anadolu Rumlarında ise heyecan ve umutsuzluk yaratmıştı. 5 Haziran 1922’de Georgios Hacıanestis Başkomutanlığa getirilmişti. Hacıanestis, Gunaris’in Başkomutanlık önerisini, Anadolu cephesindeki Yunan kuvvetlerini geri çekmek ve Trakya’daki kuvvetleri elde tutmak şartıyla kabul etmişti. Göreve gelir gelmez fırka ve kolordu komutanlıklarında komuta değişikliğine giden¹⁵⁴ ve siyasi bir atama olarak gelen General Hacıanestis, cephede doğrudan komutayı almak yerine İzmir’in konforu içerisinde savaşı yönetmeyi tercih etmişti.¹⁵⁵

Bu sıralarda Yunanistan, haziran sonu ve temmuz başında bunalımlı bir döneme girmiş ve Anadolu’nun boşaltılması söylentileri tekrar ortaya çıkmıştı. Yunan yöneticileri umutsuzluk içinde olup son umut olarak İstanbul’u işgal etmeyi planlamışlardı. Fakat İngiltere nezdinde yapılan diplomatik yazışmalar sonrasında, İtilaf devletlerinin bu işgale izin vermeyecekleri Yunan Hükûmetine bildirilmişti. 31 Temmuz 1922’de Atina’daki İtilaf devleti temsilcileri tarafından sunulan ortak notayla

¹⁵² Banknotun ikiye bölünmesi yöntemi: Ekonomi Bakanı Protopapadakis’in her banknotun ortadan ikiye bölünmesi, bir yarısının yarı değeriyle kullanılması, diğer yarısının ise faizli devlet tahvili olarak Yunan Millî Bankasına yatırılması şeklinde uyguladığı zorunlu iç borçlanma yöntemidir. Bk. Rençberler; s. 46.

¹⁵³ Erdem; agt., s. 438-441.

¹⁵⁴ Agt.; s. 448-449.

¹⁵⁵ Peter Kincaid Jensen; “The Greco-Turkish War, 1920-1922” *International Journal of Middle East Studies*, 10 (4), 1979, s. 561.

İstanbul'a yürüyecek Yunan kuvvetinin İtilaf devletleri askerleri tarafından geri püskürtüleceği bildirilerek Trakya'da olay çıkarılmaması uyarısında bulunulmuştu.¹⁵⁶

Bir taraftan da Türk Başkomutanlığı tarafından taarruz planı tasarlanmaktaydı. Bu plan, Eskişehir ve Afyon'da iki gruba ayrılmış olan Yunanların Afyon yığınağına beklemediği yerden, yani Afyon'un güney ve batısından genel bir baskın taarruzu şeklindeydi.¹⁵⁷ Yunanlardan gizli tutulmaya çalışılan bu planın ayrıntıları, 28/29 Temmuz 1922 gecesi Akşehir'de Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi Komutanı, Ordu komutanları 1'inci ve 4'üncü Kolordu komutanları, 5'inci Süvari Kolordusu komutanının yaptığı toplantıdaki uzun tartışmalardan sonra kesin şeklini aldı.¹⁵⁸

Batı Cephesi Komutanlığı, plana uygun olarak 6 Ağustos 1922'de 1'inci ve 2'nci Ordulara taarruz hazırlık emrini verdi. Bu emre göre Trakya'da geniş bir hazırlık ve askerî teşkilat yapmakta olan Yunanların yeni teşkillerinin Anadolu'ya geçmesine vakit kalmadan acele olarak taarruza geçmek gerekliliği ortaya çıkmıştı. Cephe Komutanlığı, asıl kuvvetlerle 1'inci Ordu bölgesinde Akarçay ile Ahır Dağları arasından taarruz etmek üzere hazırlıkta bulunma kararı vermişti. Taarruzun hedefinin ise Afyon-Ahır Dağları ve devamından başlayarak meydana gelecek genel meydan muharebesi sonucu düşmanı kuzeye atmak olduğu belirtilmişti.¹⁵⁹ Yani Yunan ordusunun sağ kanadına büyük kuvvetler toplanacak, güneyden kuzeye doğru taarruz ederek Yunanların çekilme istikameti kesilecek ve onları bir meydan muharebesine zorlayarak imha edilecekti.¹⁶⁰ Bu planla ilgili hazırlıklar yapılmaya başlanmış ve Başkomutanlık tarafından Batı Cephesi'ndeki orduların Ağustos'un 26. günü taarruza geçeceği bildirilmişti.¹⁶¹

Bir taraftan da Yunan Başkomutanı Hacıanestis'in istifa ettiğinin gizli olarak söylenmekte olduğu, 14 Ağustos 1922 tarihli istihbarat raporuyla bildirilmişti. Bu rapora göre Kral Konstantin Hacıanestis'in istifasını kabul etmediğini mektup yazarak bildirmişti. Yunan ordusu içinde bir gizli grubun Hacıanestis'i ölümlle tehdit ettiği ve bu olayın istifa etmek istemesine başlıca sebep olduğu, Yunanistan'ın İngiltere ile ikinci bir borç akdi konusunda

¹⁵⁶ Sonyel; II. Cilt, s. 1612-1614.

¹⁵⁷ Ayfer Özçelik; *Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı), Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 98.

¹⁵⁸ Kemal Niş; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 2'nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1968, s. 16.

¹⁵⁹ Niş; s. 21.

¹⁶⁰ Erdem; agt., s. 460.

¹⁶¹ "Zafer Sayısı"; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 80, Ağustos 1981, s. 64-66,

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2020, Sayı 32:121-176

müzakerelerde bulunduğu, İngiltere'nin ise borç akdi için yapılan teklifi kabul ettiği¹⁶² yönünde teyide muhtaç bilgiler verilmişti.

26 Ağustos 1922 sabahı saat 05.00'te Türk topçusunun şiddetli ateşi altında taarruz başlamıştı. Yunan 1'inci Fırka bölgesinde artan topçu ateşi, Tilkikırı Beli ve Kazandibi'ni ve 4'üncü Fırkanın ise savunma hatlarının ileri mevzilerini dövüyordu.¹⁶³

Taarruzun ilk günü Yunan cephesi yarılamamış fakat önemli birtakım tepeler zapt edilmişti. Bir yandan da Türk Süvari Kolordusu, Yunan kuvvetlerinin gerisine sarkmıştı. Yunanlar, o zamana kadar böylesine şiddetli bombardımana maruz kalmamışlardı. Yunan topçuları ve müfrezeleri dağılmış, savunma yapamamışlardı. Yunanlar, taarruzun ikinci günü bozguna uğratılmış ve Afyon kurtarılmıştı. Yunan orduları, 30 Ağustos'ta Çalköy-Adatepe-Aslıhanlar bölgesinde icra edilen imha muharebesi sonunda her taraftan sarılmış ve büyük bir hezimete uğratılmıştı. Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 3 Eylül 1922'de "Başkomutan Meydan Muharebesi" adı verilmiş olan bu muharebelere Yunanlar "Ali Veran Savaşı" adını vermişlerdi.¹⁶⁴

30 Ağustos günü Dumlupınar'da yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonrasında Yunanlar her taraftan sarılarak büyük bir hezimete uğradı. Yunan ordusu ölü, yaralı ve kısmen de esir olmak üzere perişan olmuştu. Başkomutan General Trikupis de esirler arasındaydı. Büyük Millet Meclisi önünde 3 Eylül'de büyük gösteriler yapıldı ve gece fener alayları düzenlendi. Türk ordusu bir taraftan Yunanları takip ederken diğer taraftan da üstün hizmeti görülenler terfi ettiriliyordu. Yunanlar, İtilaf devletlerinin aracılığına başvurarak mütareke istemişti. 9 Eylül 1922'de Türk kıtalarının İzmir'e girdiği Ankara'ya bildirilmişti. Yunanistan'da ise Kral Konstantin bir beyanname yayımlamakta ve milletine felakete alışmayı tavsiye etmekteydi.¹⁶⁵

Bu sırada Atina'daki Yunan Hükûmeti, ordu kurmaylarının Başkomutan Hacıanestis'ten memnun olmadıklarına dair daha önce alınan bilgiye istinaden Yüksek Komiser Steryadis'e görüş sormuştu. Bu bilginin doğruluğu üzerine 2 Eylül 1922'de Türklere esir düşmüş olan General Trikupis, son anda Başkomutanlığa atanmıştı. Ancak Yunan hükûmeti, Trikupis'in Türklere esir düştüğünü 5 Eylül'de öğrenebilmişti. Bunun üzerine Yunan Başkomutanlığı Polimenakos'a verilmişti.¹⁶⁶

¹⁶² İSH., K.: 1714, G.: 24, B.: 24-8:10.

¹⁶³ *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi*, s. 729.

¹⁶⁴ Erdem; agt., s. 463-466.

¹⁶⁵ Kâzım Özalp; *Millî Mücadele 1919-1922- I*, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 234-235.

¹⁶⁶ Erdem; agt., s. 475-476.

Başkomutan Mustafa Kemal de 9 Eylül 1922 tarihli bir şifre göndererek vapurlara binmeleri engellenen Yunan subay ve erlerinin teslim olmakta olduğu, İzmir’de top, tüfek ve çeşitli malzemeler bulunduğu ve kendisinin yarın öğleden sonra İzmir’de bulunacağını bildirmekteydi.¹⁶⁷ Ayrıca İzmir Mevki Komutanlığı da İzmir’de sıkıyönetim ilan edildiğini ve uyulması gereken kuralları içeren 10 Eylül 1922 tarihli bir bildiri yayımlamıştı.¹⁶⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunanların hiç durmadan süratle takip edilmesi konusunda tarihe altın harflerle yazılan ünlü sözünü bu muharebelerden sonra söylemişti. “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!”. Türk tarafında uzun ve zorlu bir harp döneminin başarıyla neticelenmesi üzerine yapılacak işler ve alınacak önlemler üzerinde durulurken Yunan tarafında ise ilk etapta ordunun taşınması işi söz konusu olmuştu.

4. Felaket Başlıyor

Yunanların 15 Mayıs 1919’da ayak bastıkları İzmir; asırlardır “megali idea”yı gerçekleştirmek uğrunda Yunan faaliyetlerinin, İstiklal Harbi’nin son merhalesi olan Büyük Taarruz’la son bulması üzerine canlarını zor kurtardıkları ve Yunan ordusunun felaketinin vücut bulduğu yer durumuna gelmişti. Yunan ordusunun bu hezimetini bundan sonraki aşamada Yunanistan’da siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal gelişmelere yol açacaktı.

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi’yle büyük bir hezimete uğrayan Yunan ordusunun güney kanadına bağlı birliklerden geriye kalanlarının adalara taşınması için Çeşme Limanı’ndan tahliye yapılmıştı. 31 Ağustos ile 3 Eylül (13-16 Eylül) 1922 tarihleri arasında bu ordular Midilli ve Sakız Adalarına yerleştirildi. Bu sıralarda Doğu Trakya’nın boşaltılması emri verilerek uygulamaya başlandı. Protopapadakis Hükûmeti, sulh ve sükûnun sağlanması için Küçük Asya’dan Trakya’ya taşınan C ordusundan başka Sakız ve Midilli’de toplanan kuvvetlerin de Trakya’ya taşınmalarını emretmişti. Fakat 6 Eylül 1922’de Protopapadakis Hükûmeti istifa etti ve yerine 10 Eylül 1922’de Triandafillakos Hükûmeti kuruldu.¹⁶⁹ Bu hükûmet sadece on sekiz gün iktidarda kalabildi.¹⁷⁰

Triandafillakos Hükûmeti, süratle ordunun yeniden organize edilmesine başladı. Sakız Adası, pek çoğu silahsız binlerce kaçakla dolup taşmıştı. Bunlar sokaklarda amaçsız dolaşmakta ve geceleri ise meydanlarda ve kaldırımlarda uyumaktaydılar. Bu durum ilk düzenli kuvvet olarak

¹⁶⁷ “Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90’ıncı Yıl Özel Sayısı)”; s. 234-235.

¹⁶⁸ “Büyük Taarruz ve İzmir’in Kurtuluşu”; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 121, Aralık 2007, s. 101-102.

¹⁶⁹ *1919-1922 Küçük Asya Seferi’nin Özetlenmiş Tarihi*; s. 985.

¹⁷⁰ Rençberler; s. 50.

25'inci Piyade Alayı gelinceye kadar devam etmişti. Bu kuvvet 300 kişiden oluşmakta olup şiddetli tedbirler alarak şehirde düzeni sağladı. Sakız ve Midilli Adalarına taşınan göçmenler de acıklı durumdaydı. Tüm rihtimde felaketin acısını duyan ve akrabalarını arayan insanlar bulunuyordu.¹⁷¹ Sakız ve Midilli Adalarına geçen Yunanların durumu felaketin bilançosunu gözler önüne sermektedir.

Anadolu'da esir olanlar ise daha önce tahrip edilen Türk şehir ve kasabalarının tamirinde, imar işlerinde çalıştırılıyordu.¹⁷² Savaş esirlerinin ağırlık noktasını askerler oluşturmaktaydı. Generaller ve subaylar için Kayseri ve Kırşehir'de garnizonlar kurularak onlara rütbelerine göre aylık verilmişti.¹⁷³

Triandafillakos Hükûmetinin iktidara gelmesiyle kurmay başkanlığı görevine getirilen Korgeneral Dusmanis, sulh ve sükûnun sağlanmasına yönelik ilk tedbirler kapsamında, 1919 ve daha eski kuraların acilen terhislerini emretti ve onları iç bölgelere sevk etti. Silahaltındaki 1919, 1920, 1921 ve 1922 kuralarına da birliklerinin yerleşmesini müteakip tekrar yerlerine geçmeleri şartıyla 10'ar gün izin verildi. Sakız Adası'nda terhis edilenlerden silah ve mühimmatlar toplandı ve Ada izdihamdan kurtarıldı. Bu terhislerden toplananlar ile B ordusundan toplanan silah ve mühimmatlar ambarlara yerleştirildi. Bu sayede 13-20 Eylül arasında 60 bin ihtiyatın evlerine dönmesi sağlanmış oldu. Midilli'de de aynı işlemler yapıldı. Burada Sakız'a oranla sayı az olduğundan işler daha kolay gerçekleştirildi. Bu arada Küçük Asya Yunan kuvvetleri tarafından boşaltıldıktan sonra Türkler serbest kalmış ve Trakya'ya geçmek için kuvvet toplamaya başlamıştı. İtilaf devletleri işgalinde bulunan İstanbul ve Boğazlar Türk kuvvetleri tarafından geri alınmıştı. Yunanistan, Trakya'daki organize edilmemiş ve morali bozuk olan Yunan ordusunun Mustafa Kemal Paşa kuvvetleri tarafından yenilebilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Yunan Hükûmeti, milletin içinde bulunduğu ciddi durumu askere bildirmemeye karar vererek orduyu yeniden organize etmeye başladı. Başbakan ile Harbiye Bakanı 17 Eylül'de tüm birliklere gerekli emirleri vermişti. 19 Eylül'de ise Küçük Asya Seferi ordusunun dağıtılarak Trakya ordusunun kurulması emredildi. Yunan Harbiye Bakanlığının diğer bir emri ile Ege adalarında toplanan birliklerin geçici olarak yeniden düzenlenmesi emredildi. Fakat bu emirler çıkan isyandan dolayı yerine getirilemedi.¹⁷⁴

Yunan ordusunun güney kanadına bağlı birliklerden artakalanlar, Midilli ve Sakız Adası'na kaçabilmişlerdi. Albay Nikolaos Plastiras, Albay Stilianos Gonatas ve Yüzbaşı Dimitrios Fokas'ın önderliğinde toplanan bu

¹⁷¹ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 985.

¹⁷² Age.; s. 985.

¹⁷³ Erdem; agt., s. 478-479.

¹⁷⁴ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 987-989.

birlikler, Kral Konstantin ve Atina'daki yönetime karşı ihtilal hazırlığı içine girdiler. Bu büyük yenilgiden Kral Konstantin ve taraftarlarını sorumlu tuttular. 10-23 Eylül 1922'de Adalarda başlayıp gelişen ihtilalin başkanlığını Albay Stilianos Gonatas yapmaktaydı. Bu ihtilal komitesi, 26 Eylül 1922'de Atina'da uçaklarla bildiriler dağıtmıştı. Karacı ve denizci subaylarla Midilli ve Sakız Adası halkı adına Albay Gonatas imzasıyla bildiriler dağıtılmıştı.¹⁷⁵

Bu bildirimlerde Kral Konstantin'in tahttan inerek yerine veliahdın geçmesi, millet meclisinin dağıtılması, İtilaf devletlerinin desteğini alacak tarafsız bir hükümetin kurulması ve seçime gidilmesi, Trakya ordusunun takviyesi istenmekteydi.¹⁷⁶ 27 Eylül 1922'de Kral Konstantin istifa etmiş ve yerini veliaht II. Georgios'a bırakmıştı.¹⁷⁷

28 Eylül 1922'de Dimitrios Gunaris, Petros Protopapadakis, Nikolaos Stratos, Nikolaos Theotokis, Georgios Baltatzis, Georgios Hacıanestis, Mihail Gudas, Ksenofon Stratigos tutuklanarak hapse atılmışlar ve vatana ihanet suçundan askerî mahkemeye verilmişlerdi.¹⁷⁸

29 Eylül 1922 günü Kral'a yeni hükümetin listesini sunan ihtilal hükümeti, Başbakan olarak Alexandros Zaimis'i belirlemişti. Fakat Zaimis, bu görevi üstlenene kadar geçici olarak İçişleri Bakanı Sotirios Krokidas başbakan olmuştu. İhtilal Heyeti, 1 Ekim 1922'de Kral'ın huzuruna çıkmış ve karşılıklı güvenceler verilmişti. Ayrıca Paris'te bulunan Venizelos'tan Yunanistan için hizmete hazır olduğunu belirten telgraf alınmıştı. 5 Ekim 1922'de ise Siggru Hapishanesinde tutuklu olan Yunanistan Komünist Partisi liderleri serbest bırakılmış ve partinin yayın organı vasıtasıyla yandaşlarını genel af, terhis ve savaş mağdurlarına tazminat verilmesi için mücadele etmeye çağırılmıştı. Bu parti, Yunanistan'ın dış siyasetinde Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ve Türkiye ile sulh yapılabilmesi için Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğuna ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi.¹⁷⁹

Bu arada 2 Ekim 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya'yı temsil eden generaller birer harp gemisiyle Mudanya'ya gelmişti.¹⁸⁰ Mudanya görüşmelerinde Türkiye'yi İsmet Paşa başkanlığındaki askerî bir kurul temsil ederken Fransa, İngiltere ve İtalya'yı ise bu devletlerin İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri komutanları ve yardımcıları temsil etmişti. İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına ise General Mombelli hazır bulunmuşlardı.¹⁸¹ Ancak Yunanlar, konferansa

¹⁷⁵ Murat Hatipoğlu; "Anadolu Bozgunu Sonrasında Meydana Gelen Olaylar (1922-1924)", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 106/309, Mayıs 1987, s. 52.

¹⁷⁶ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 991. Erdem; agt., s. 497.

¹⁷⁷ Erdem; agt., s. 500. 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 993.

¹⁷⁸ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 993-995. Rençberler; s. 62.

¹⁷⁹ Erdem; agt., s. 504-506.

¹⁸⁰ Fahri Belen; *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, 2. bs., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983. s. 522.

¹⁸¹ Erdem; agt., s. 507.

katılmamışlardı. Mudanya'ya gelen harp gemileri arasında bir Yunan gemisi vardı. Fakat General Mazarakis ve Albay Sarıyanis'ten oluşan Yunan heyeti, gemide olmasına rağmen dışarı çıkmamışlardı.¹⁸²

3 Ekim 1922'de Mudanya'da toplanan Mudanya Konferansı'nın devam ettiği günlerde İngilizler, Trakya'nın Yunanlar tarafından boşaltılması esasını kabul etmekle birlikte oralarda İtilaf kuvvetleri bulundurulmasını istiyorlardı.¹⁸³ Bu konferans 11 Ekim'de tamamlanarak¹⁸⁴ 15 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması yürürlüğe girdi. Bu antlaşma gereği, Doğu Trakya boşaltılacak ve barış görüşmelerine başlanacaktı.¹⁸⁵

Ancak bu dönemde hem Ankara'da hem de İstanbul'da birer hükûmet bulunması, Türk tarafının hangi hükûmet tarafından temsil edileceği sorusunu gündeme getirmişti. Bu sıralarda İstanbul ve Ankara Hükûmetleri arasında haberleşme olmuştu. İstanbul'a atanan Refet Paşa ve Türk jandarmaları, bu haberleşmeler sonrasında 18 Ekim 1922'de İstanbul'a girmişlerdi. Bu sayede İstanbul, TBMM Hükûmetinin denetimi altına girmişti.¹⁸⁶

27 Ekim 1922'de Müttefikler İstanbul ve Ankara Hükûmetlerini barış için Lozan'a davet etti. Bu ikiliği önlemek için saltanatın kaldırılarak Padişah'ın sadece halifelik unvanının kalması gerekiyordu. Böylece saltanat kaldırılarak, 4 Kasım 1922'de Tevfik Paşa istifa etmiş ve Vahdettin İngilizlere sığınarak İstanbul'dan ayrılmıştı.¹⁸⁷

Yunanistan'da ise Krokidas Hükûmeti, tutukluların mahkûm edileceklerini anlayınca istifa etmiş, yerine 27 Kasım 1922'de Albay Stilyanos Gonatas başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmuştu. Albay Nikolaos Plastiras ise İhtilal Konseyi başkanlığında kalmıştı. Askerî mahkeme tarafından Dimitrios Gunaris, Petros Protopapadakis, Nikolaos Stratos, Nikolaos Theotokis, Georgios Baltatzis, Georgios Hacıanestis ölümüne mahkûm edilmişti. Mihail Gudas, Ksenofon Stratigos'un ise müebbet hapsine karar verildi. 27 Kasım 1922'de¹⁸⁸ mahkûmiyet kararının verilmesi sonrasında aynı gün saat 11.30'da infazlar gerçekleştirilmişti. Bu altı kişinin infazı dış memleketlerin kamuoyunda kötü tesir yarattı. İngiltere, Fransa,

¹⁸² İsmet İnönü; *Hatıralar 2. Kitap*, 1. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 27.

¹⁸³ Özalp; s. 236.

¹⁸⁴ Jaeschke; s. 198.

¹⁸⁵ Mahmut Goloğlu; *Millî Mücadele Tarihi Beşinci Kitap: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1971, s. 3.

¹⁸⁶ Ertan; s. 67-68.

¹⁸⁷ Belen; s. 529.

¹⁸⁸ Bu tarih 16 Kasım (29 Kasım) 1922 olarak geçmektedir. Rençberler; s. 118;

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2020, Sayı 32:121-176

İtalya; Yunanistan'la diplomatik ilişkilerini kesmişti. Yunanistan aleyhinde Amerika Birleşik Devletleri basınında da şiddetli yazılar yazıldı.¹⁸⁹

Bu arada 1921'de 2'inci Kolorduya komuta etmiş olan ve Sakarya Savaşı'nda bir emri yerine getirmediği için yargılanan Prens Andrew de itaatsizlikten dolayı suçlu bulunmuş ve rütbesi geri alınarak sürgün cezasına çarptırılmıştı.¹⁹⁰ Yunanistan, savaş sonrası siyasi problemleriyle uğraşırken diğer taraftan Lozan Konferansı'nın görüşmeleri için süreç başlatıldı.

Lozan Barış görüşmelerinin bir cephesinde sadece Türkiye, diğer cephesinde Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ve İstiklal Harbi'nin mağlubu olan Yunanistan yer almaktaydı. Böyle bir konferansın başarıya ulaştırılması ve yeni Türk Devleti'nin tam bağımsızlığını sağlayan bir antlaşma ile sonuçlandırılması siyasi bir mücadelenin kazanılmasını gerektiriyordu.¹⁹¹ Mudanya Sözleşmesi'ni imzalayan İsmet (İnönü) Paşa Lozan Konferansı'nda Türk baş delegeği olacaktı. Konferansa İsmet (İnönü) Paşa baş delege, Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyler delege olarak atandı. Reşit Saffet Bey genel sekreterlik görevini yapacaktı. Ayrıca delegasyonda 21 müşavir, 2 basın müşaviri, 10 tercüman bulunuyordu. 13 Kasım'da toplanacak olan Lozan Konferansı'na Türk heyeti zamanında gitmişti. Ancak Müttefiklerin delegeleri gelmemişti. Konferans 21 Kasım 1922'de Lord Curzon başkanlığında toplandı.¹⁹²

Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Sovyet Rusya, Yunanistan, Türkiye Romanya, Sırbistan, Bulgaristan, Belçika Portekiz, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri katılmışlardı.¹⁹³ Venizelos, ihtilal Komitesi liderlerinin isteği üzerine Lozan'da başlayan barış müzakerelerinde Yunanistan'ı temsil ediyordu. Doğu Trakya'nın işgali konusunda ısrar eden General Theodor Pangalos'la Venizelos arasında görüş ayrılığı çıkmıştı.¹⁹⁴ Bu sırada Lozan'da konferans devam ederken 11 Ocak 1923'te Kral Konstantin'in öldüğü haberi duyulmuştu.¹⁹⁵

Konferansın birinci safhasında 21 Kasım 1922'de açılan konferans 5 Şubat 1923 gününe kadar sürmüş ancak esaslı bir anlaşmaya varılamamıştı. Müttefiklerin isteği Misakımillî'ye aykırı olduğundan konferansta kesilme belirtisi başladı. 4 Şubat'ta İngiliz heyeti, 5 Şubat'ta Fransız heyeti konferanstan ayrıldı. Böylece Türk delegeleri de konferanstan

¹⁸⁹ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 995.

¹⁹⁰ Smith; s. 461-462.

¹⁹¹ Tevfik Bıyıklıoğlu; Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 3. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 91.

¹⁹² Belen; s. 529-531.

¹⁹³ 1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi; s. 1011.

¹⁹⁴ Pallis; s. 98.

¹⁹⁵ Rençberler; s. 136.

ayrıldılar.¹⁹⁶ Çünkü büyük devletlerle Osmanlı borçları, Musul sorunu, kapitülasyonlar, Trakya sınırının belirlenmesi konularında anlaşmazlıklar çıkmıştı.¹⁹⁷

Konferansa ara verildiği süreçte, 30 Ocak 1923'te Nüfus Mübadele antlaşması imzalandı. Bu antlaşma 19 maddeden oluşmakta olup 25 Ağustos 1923'te yürürlüğe konacaktı. Fakat antlaşmanın birinci maddesi, mübadelenin 1 Mart 1923 tarihinde başlamasının zorunlu olduğunu söylemekteydi. 30 Ekim 1918 tarihine kadar İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanların özel durumları konusunda sorun gündeme geldi. Bu konu Lahey Adalet Yüksek Divanının kararıyla ileriki yıllarda çözülecekti. Türkiye'nin taviz vermediği konu, Patrikhanenin İstanbul'dan uzaklaştırılmasıydı. Konferans, çıkmaza girmişti ancak Yunan göçmenlerin Yunanistan'a yerleşmesi ve Müslümanların Yunanistan'ı terk etmesi için tek çare bu mübadele anlaşması olduğundan imzalanmıştı.¹⁹⁸ Fakat mübadele anlaşmasının uygulanması kolay olmamış, her iki ülkede sosyal ve ekonomik problemler artmıştı. Ayrıca "Fener Rum Patrikhanesi" ve "Nüfus Mübadelesi" meseleleri, 1930'lu yıllara kadar Türk-Yunan ilişkilerinde belirleyici konu olmuştu.¹⁹⁹ Bu arada Lozan'daki birinci dönem görüşmeleri tamamlanmış ve henüz tekrar görüşmelere başlanmamıştı. Ancak Yunanistan'dan gelen haberler hiç de iç açıcı değildi.

12 Nisan 1923 tarihli istihbarat özetinde; Sisam'da Yunanların sekiz sınıfı silahaltına almaya başladığından pek çok Sisamlının İtalyan işgali altındaki adalara firara başladığı, Sisam ve Kalimnos'ta açlığın son derece arttığından yiyecek tedariki amacıyla Anadolu sahillerine büyük çapta tecavüzlerde bulunmak için her iki adada fazla faaliyet ve hazırlık yapılmakta olduğu bildirilmişti. Ayrıca Yunanistan'da pahalılık ve yokluğun da son raddeye geldiği ve bir kısım halkın açıktan gönüllü yazıldığı, Trakya'daki Yunan ordusunun mevcudunun 70 bine ulaştığı, fakat bu sayının Yunanlar tarafından 160 bin olarak abartıldığı söylenmekteydi. Yunan ordusunda düzen ve disiplin ile talim ve terbiyenin kaybolduğu ve moralin bozuk olduğu, partizanlık neticesinde ordudaki mektepli subayların da istifa etmekte olduğu, yerlerine Venizelos yanlısı ihtiyat subaylarının geçtiği de verilen bilgiler arasındaydı. Aynı raporda Yunanistan'a İngiliz fabrikalarından gelen mühimmat, giyecek ve teçhizata değinilmekle birlikte İngiltere'den Selânik'e büyük miktarda giyecek, teçhizat ve 20 tayyare

¹⁹⁶ Belen; s.532-534.

¹⁹⁷ Uzun; s. 40-41.

¹⁹⁸ Antonios Pavlidis; *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1997, s. 15-17.

¹⁹⁹ Esra Sarıkoyuncu Değerli; "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, Ağustos 2006, s. 240-243.

geldiği vurgulanmıştı. Yunanistan ordusuna ise konserve hâlinde erzak ve yiyecek gelmişti.

Yunanistan'da üç önemli parti bulunmaktaydı. Bunlar, Plastiras (İhtilalci), Venizelist ve Metaxas partileriydi. Hükûmetin ahaliye uyguladığı ağır vergiler, cebir ve şiddet yüzünden Metaxas Partisi günden güne kuvvetlenmekteydi. Gunaris Partisi de bu parti ile birleşmişti. Atina civarında Gudi mevkisinde Gunaris'in mezarında sabahlara kadar kandil yakılarak ve gözyaşları dökülerek merasim yapılmıştı. Yunanistan'da yakında bir ihtilal olmasının beklendiği de verilen bilgiler arasındaydı.²⁰⁰

Bu istihbarat raporuyla Yunanistan'ın iç durumu bir bakıma özetlenmiş oluyordu. Tabii bu çizilen tabloya bir de mübadeleyle gelmeye başlayanlar eklendiğinde ilk etapta büyük bir nüfus patlaması olacağı kesindi. Yunanistan'ın zaten kendi ordusunu ve halkını bile iâşe edemediği ve İngiltere'den gelen destekle günü kurtardığı ortadaydı. Bu açıdan mübadeleyle gelen nüfus, Yunanistan'a ilk etapta yük getirecekti.

Bir yandan da Konferans'ın ikinci safhası için 23 Nisan 1923'te tekrar Lozan'da toplanılmıştı. Görüşmeler 24 Temmuz'a kadar üç ay sürdü. Sınır meselesinde, Edirne'deki Karaağaç İstasyonu ile İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye katılmıştı. Musul sorununun çözümü de Türkiye ve İngiltere hükûmetlerine bırakılmıştı. Boğazların serbestliği ve savaşta dost milletlerin bayraklarını taşıyan gemilere açık bulundurulması kabul edildi. Kapitülasyonlar ve Dünyu Umumiye'nin kaldırılması ve borçların taksimi konusunda başarı sağlanmıştı. Azınlık hakları kabul edilerek İstanbul dışındaki Rumların Yunanistan'daki Türklerle mübadelesi de sağlanmıştı. Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı²⁰¹ ve büyük şehirlerde 101 atım top ateşiyle kutlandı.²⁰²

Lozan Barış Antlaşmasında Türk ve Yunan taraflarını ilgilendiren hususlar, askerî esirler ile sivil tutukluların değişimi ile Trakya'da Meriç Nehri'nin sınır olarak kabul edilmesiydi. Ayrıca İmroz, Bozcaada ve İtalya'ya terk edilen On İki Ada dışındaki Doğu Ege adalarının "silahsızlandırılma" koşuluyla Yunanistan'a bırakılarak Ege'nin durumu belirlenmişti. Nüfus mübadelesi meselesinde 30 Ocak 1923'te imzalanan anlaşma üzerinde mutabık kalınmıştı. Bu konu Lozan Antlaşması ve ekleri kapsamına alınmıştı.²⁰³

²⁰⁰ İSH; K.: 1666, G.: 46, B.: 46-1, 46-1a.

²⁰¹ Belen; s. 532-534.

²⁰² Abidin Tüzel; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 4'ncü Kitap, İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, (Yay. haz. Güngör Cebecioğlu) 2. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 379.

²⁰³ Uzun; s. 41.

Nitekim mübadele sonrası Yunanistan'a yerleşmeler beraberinde pek çok sorun getirdi. Girit'ten göç eden 20-30 bin kadar Müslümanın yerine Türkiye'den kimse gelmemişti. Kendisi de Girit'te doğan Venizelos, Müslümanların servetini yerli halka dağıtmıştı. Bu hareket göçmenlerin siyasilere karşı yaptığı protestoların her zaman haksız olmadığını ortaya koymaktaydı. Yunanistan'a savaş sırasında (1920-1922) ve mağlubiyet sonrasında, yani mübadele başlamadan önce göçmenlerin büyük bir kısmı zaten gitmişti. Mart 1923 tarihine kadar Yunanistan'a giden göçmen sayısı yaklaşık 1.150.000'di. Mübadele yoluyla gidecek olanlar da 26 Mart 1923'ten itibaren Türkiye'nin değişik limanlarında bekleme durumunda olup 214.000 kişiydi. Nüfus mübadelesi sonrasında toplam göçmen sayısı, 1.400.000'e yakın olmuştu. Bu göçmenler, Yunanistan'ın büyük şehirlerine yerleşmekteydiler. Doğu Trakya göçmenleri, Batı Trakya ve Doğu Makedonya çevresine yerleşmişti.²⁰⁴

Nüfus mübadelesi, esaslı bir düzenleme olmaksızın çok az planlamayla hızlıca yapıldı. Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden Müslümanların sayısı da yaklaşık 400.000-500.000 kadardı. Türkiye'ye ilk gelen göçmenler ise festival havasında büyük insan grupları tarafından karşılandı. Ancak gıda fiyatlarının yüksek olması ve iskân yetersizliği sosyoekonomik koşulları zorlamaktaydı.²⁰⁵ Aslında nüfus mübadelesi, her iki ülke açısından ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmış, yeni kurulmuş devletler açısından ekonomik olarak büyük gider olmuştu. Ayrıca göçmenlerin uygun yerlere yerleştirilme sorunlarıyla karşılaşmış ve gelenlerin üretici duruma getirilmesi ve sosyal hayat ile entegrasyonunda zor bir süreç yaşanmıştı.²⁰⁶

Göçmenlerin Yunanistan'a ilk gelişinden sonra Milletler Cemiyeti tarafından 29 Eylül 1923'te kurulan ve "Mültecileri Yerleştirme Teşkilatı"nın desteğiyle özellikle Kuzey Yunanistan başta olarak muhtelif yerlere göçmenler yerleştirilmeye başlandı. Yeni mülteci köy ve mahalleleri kurularak yerleştirilenler aynı yerden göçenlerdi. Genellikle jeofizik açısından Türkiye'ye benzer mahallere yerleşiyorlardı. Bu sebeple göçmenler, geldikleri yerlerin adlarını yerleştikleri yerlere vermeye başlamışlardı. Örneğin bölgeler Atina'da Nea Smyrni (Yeni İzmir), Kaisariane (Kayseri); Pire'de Neo İkonio (Yeni Konya); Doğu Makedonya'da Nea Sevastia (Yeni Sivas); Güney Yunanistan'da Nea Kios (Yeni Gemlik) olarak adlandırılmıştı. Bu süreçte Yunanistan'da 1993

²⁰⁴ Pavlidis; 17-20.

²⁰⁵ Biray Kolluoğlu; "Excesses of Nationalism: Greco: Turkish Population Exchange", *Nations and Nationalism*, 19(3), 2013, s. 539-540.

²⁰⁶ Berna Baydan; *Türk-Yunan İlişkilerinin II. ve III. Dönem TBMM'ye ve Kamuoyuna Yansımaları (1923-1931)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzincan 2017, s. 46-48.

göçmen mahallesi kurulmuştu. Makedonya'da 1.378, Trakya'da 280, Yunanistan'ın diğer semtlerinde 335 mahalle bulunmaktaydı.²⁰⁷

Nüfus mübadelesiyle başlayan göçmen akını, Yunanistan'ın yaklaşık 5 milyon olan nüfusunun büyük bir artış göstermesine sebep olmuştu. Küçük Asya ve 1928'de Balkanlardan gelen göçmenler de bu sayıya eklendiğinde nüfus 6,5 milyona ulaşmıştı. Bir yandan da Yunan ekonomisine olumlu etkisi olan bu artış, sosyal ve politik gelişmelere de yol açmıştı. Ancak 1919'da Yunan-Bulgar Anlaşması ve 1923'teki Türk-Yunan Antlaşması'yla Yunanistan'a gelenlerin servetleri olmadığından ve genelde çiftçi olduklarından ayaklanma ihtimalleri vardı. Göçmenlerin ülkeye gelmeleriyle işçi gündelikleri büyük oranda düştü. Bu arada paranın değeri de devamlı düşmekte ve satın alma gücü azalmaktaydı. Ayrıca işçi sınıfının sorunları gün geçtikçe artıyordu. 1923'te İhtilal Komitesi, Venizelos ve Kral taraftarlarını uzlaştırmak ve anayasal rejimi canlandırmak üzere çaba gösterdiği sırada Kralcılarının desteğiyle General Metaxas bir darbe girişiminde bulunmuş ancak bu teşebbüs bastırılmıştı. Seçimden önce İhtilal Komitesinin temsilcisi olarak General Gonatas Kral'a yönetim şeklinin Parlamento tarafından belirleneceğini bildirmişti. 16 Aralık 1923'te yapılan seçimlerde Venizelos taraftarları çoğunluğu sağladı. Kral ve taraftarları Küçük Asya hezimetinin sorumluları olarak bilinirken ordu ve donanma liberal partilerden taraftı. Seçim sona erince 18 Aralık 1923'te Kral Yunanistan'dan ayrıldı. Kral naibi Amiral Kunduriotis ilan edilmişti.²⁰⁸ Yunanistan'daki siyasi ortamdaki hareketlilikle göçmenlerin gelişinin birbirini tetiklemesi ekonomik, sosyal sorunları gittikçe artırıyordu.

Nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a çok sayıda Türkçe konuşan Ortodoks'un göç etmesi, ülkenin toplumsal yapısında önemli değişimlere ve meselelere neden olmuştu. Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden mübadillerin Yunan toplumuna entegrasyonu süreci, Yunan siyasal yaşamında bir kırılmanın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu mübadiller zaman içinde Yunan toplumunun önemli halkasını oluşturmuştu.²⁰⁹

Göçmenlerin gelmesi, Yunan toplumunu derinden etkiledi. Zaten derin ayrımlarla bölünmüş olan siyasi ortamda yeni gerilimler yarattı. Savaşlar arası dönemde her genel ve yerel seçimde göçmenlerin oyları Kralcılara karşı Liberal Parti lehinde belirleyici oldu. Göçmenler bu felaketten Kral yanlılarını sorumlu tutmaktaydı. Liberallere oy vermeleri yüzünden Kral yanlılarının düşmanlığını kazandılar. Ayrıca göçmenlerin farklı kültürel ve dilsel uygulamaları, yeni vatanlarında yeni kültürel ve

²⁰⁷ Pavlidis; s. 27-28.

²⁰⁸ agt.; s. 36-37.

²⁰⁹ Pınar Selçuk Özgür; "Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 57, 2015, s. 102-103.

somut boşluklar oluşturuyordu. Bu da çoğunlukla yerli Yunanlarla aralarında gerilime sebep oluyordu. Çoğu kişi göçmenlere şüpheyle bakıyordu. Onları ülkenin tüm problemlerinden sorumlu tutuyorlardı. Fakat bunu düşünürken Küçük Asya'dan gelen bu toplu göçün Yunanistan'ın başarısız politikasından kaynaklandığını unutuyorlardı. Bu bağlamda göçmenlerin Yunanistan'la bütünleşmesi zor ve karmaşık bir konuydu. Hem somut taleplerin hem de kültürel ve siyasi reformların yapılmasını gerektiriyordu. Göçmenler zayıf maddi koşullardan ve mülkiyet haklarının kötü yönetilmesinden ve yetki sahibi pozisyonlardan uzak tutulmaktan şikâyet ediyorlardı. Onlar liberallere oy vermelerine rağmen tek bir grup değillerdi. Tam aksine şehir ve kırsaldaki göçmen toplulukları arasında pek çok sosyal ve kültürel fark vardı.²¹⁰ Bu yaşananlar, mübadelenin sosyal ve siyasi sonuçlarını yansıtmaktadır. Mübadelenin Yunanistan'a ekonomik yansımaları konusunda genelde ilk başlarda olumsuz tablo çizilmişti. Ancak uzun vadede nüfus mübadelesinin Yunanistan'ın ekonomik olarak kalkınmasında etkisinin görüldüğünü ortaya koyan veriler de mevcuttu.

Mesela Pavlidis'e göre nüfus mübadelesi sonrasında göçmenlerin Yunanistan'ın ekonomik olarak kalkınmasında etkisi görülmüştü. Yunanistan'da 1921-1928 yılları arasında sanayi ürünlerinin değeri 7 katına çıkmıştı. Tarım alanında 1923-1927 yılları arasında 4 yıl içerisinde işlenmiş toprak miktarı da iki kat artmıştı. 1922-1926 yıllarında tarım ürünlerinde yaklaşık % 329'luk bir artış kaydedilmişti. Yine 1923-1927 yılları arasında doğrudan alınan vergilerden elde edilen gelirler dört katına çıktı.²¹¹ Yunanistan'ın uzun vadede ekonomik olarak kalkınması bu verilere göre normal görülebilir. Ancak ilk başlarda sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik birçok problemle karşılaşmıştı.

Göçmenlerin gelişi, konut ve işsizlik sorununa sebep olmuş, siyasi istikrarsızlık ise Yunanistan'ı çöküntünün eşiğine getirmişti. 1922 yılından sonra Yunanistan'da darbe eksik olmamıştı. Bu durum 1928 yılına, Venizelos'un Başbakan olmasına kadar devam etmişti.²¹²

Bu arada Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yunanistan'a dönen Venizelos 11 Ocak 1924'te yeniden Başbakanlığa getirilmiş ancak Mecliste Amiral Hacıkiyakos tarafından sert eleştirilerle karşılaşmıştı. Çıkan olaylar sonrasında kalp krizi geçirdiğinden yaklaşık bir ay sonra istifa etmeye mecbur kalmıştı. Venizelos istifasından hemen sonra Fransa'ya yerleşmişti. Yunan Millî Meclisi 25 Mart 1924'te cumhuriyeti ilan

²¹⁰ Haris Exertzoglou; "Children of Memory: Narratives of the Asia Minor Catastrophe and the Making of Refugee Identity in Interwar Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, 34 (2), October 2012, s. 346-347.

²¹¹ Pavlidis; s. 23-25.

²¹² Uzun; s. 43.

etmesinden üç hafta sonra icra edilen plebisit (halk oylaması) rejim değişikliğini onaylamıştı. Ancak siyasi liderler bu dönemde birer kukla durumuna gelmiş ve Yunan siyaseti, askerî liderlerin işgali altında bir çeşit diktatoryaya dönüşmüştü.²¹³

Bu dönemde A. Papanastasiu, yeni hükûmeti kurmuş ve kral naibi olan Kunduriotis de Yunanistan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştu.²¹⁴ Bu arada Lozan sonrasında hem Türkiye hem de Yunanistan 1924 yılı içerisinde dostluk anlaşması imzalamak istemiş fakat sorunlar çözülememişti.²¹⁵

Yunanistan'da cumhuriyet dönemi kısa sürmüştü ve insanların hayatında bunun köklü bir yeri olamamıştı. Başbakan Venizelos ve Kral Konstantin arasındaki düşmanlıktan dolayı cumhuriyet Venizelos'un adıyla özdeşleşti. Cumhuriyete oy veren 758 bin seçmen genellikle onun taraftarı iken monarşiye verilen 323 bin oy ona muhalifti. Sonuç olarak cumhuriyet dönemi, Kral ve Başbakan arasındaki bu çözülemeyen anayasal çatışmayla bağlantılıydı. Venizelos'un aktif politikadan çekilmesi Cumhuriyetin kişisel niteliklerden uzaklaşmasına yol açmış, dolayısıyla nüfusun daha geniş bir kısmı tarafından kabul edilmesini sağlamıştı. Yine de savaşlar arası dönemdeki mülteci sorunu, yolsuzluk ve genel rahatsızlık ortamından dolayı siyasi istikrarsızlık hız kesmeden devam etti. Kabineler kuruldu ve dağıldı.²¹⁶

Bu arada 21 Haziran 1925'te Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla mübadelenin sebep olduğu mali ve hukuksal meselelerin halledilmesi amaçlandı. Buna göre Türkiye 30 Ekim 1918'den önce ve o sırada İstanbul'da bulunan Rumlara yerleşik sıfatını tanımış oldu. Yasal pasaportları olmadan ülkelerini terk edenler hariç olmak üzere Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul Rumları ülkelere serbestçe dönebilecek, mallarına sahip olabileceklerdi. Eğer bu kişilere mallarını iade etme olasılığı yok ise adil bir tazminat ödenecekti. Ankara Antlaşması, iki ülke ilişkilerinin düzelmesine ve ilk kez Türkiye'nin Atina'ya büyükelçi atmasına yol açtı. Fakat hiçbir zaman uygulanamadı. Çünkü Karma Mübadele Komisyonu yapılan bazı düzenlemelere karşı çıkmıştı. Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girememesinin en önemli nedeni Mihalakopulos Hükûmetinin düşürülmesiydi.²¹⁷ 25 Haziran 1925'te iktidara gelen General Pangalos, cunta rejimi kurmuştu ve Lozan'ı revize etmeye yönelik bir dış siyaset

²¹³ Pallis; s. 98.

²¹⁴ Pavlidis; s. 37.

²¹⁵ Mustafa Çolak; "Alman Diplomatik Belgelerinde Türk-Yunan Dostluk İlişkilerini Kurma Çabaları ve Venizelos'un Türkiye Ziyareti", Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri 5-7 Ekim 2012, Isparta, 2013, s. 258.

²¹⁶ Gregoriou; s. 62.

²¹⁷ Nilüfer Erdem; "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, Güz 2009, s. 97.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2020, Sayı 32:121-176

gütmekteydi. Fakat Ağustos 1926'da Pangalos devrildi.²¹⁸ Böylece Pangalos diktatörlüğü, aynı yıl düşürülmüş oldu.²¹⁹

1926 Ağustos'unda Kondilis'in cumhuriyetçi subaylarla anlaşarak yaptığı hükümet darbesi sonrasında parlamenter hayata dönüş için seçimlerin yapılacağı ilan edildi. Kondilis, Yunan siyasi tarihinin en örnek seçimlerini yaptı. 1926-1927 yılları arasında millî bir hükümet kurulmuştu. Liberal Venizelos yanlısı partide liderliğe gelen Kafandaris tarafından maliye düzene koyulmuştu. Ayrıca Milletler Cemiyeti vasıtasıyla dış para yardımı sağlanmış, göçmenlerin yerleştirilmesi yüzünden çıkan mali külfet karşılanmaya çalışılmış, paranın değer kaybı önlenmiş, yol yapımına başlanmıştı. En önemlisi de önceki hükümetler tarafından ordudan atılan kralcı askerler, yeniden orduya alınarak Venizelos ve Antivenizelos yanlıları arasındaki fikir ayrılıklarının giderilmesi olanağı elde edildi.²²⁰

Ağustos 1926'da yapılan bu müdahale ile Türk-Yunan ilişkilerinde kalınan noktadan itibaren devam etme fırsatı yakalanmıştı. 1 Aralık 1926'da Atina Antlaşması'nın imzalanmasıyla mübadele edileceklerin taşınmaz malları, mülkiyetleri, alacak ve borçlar gibi mali konuların çözümlenmesi amaçlanmıştı. Fakat bu antlaşmanın uygulanmasında teknik sorunlar çıkmış, her iki tarafta taşınmaz malların kıymetleri hususunda farklı değerlendirmelere girilmişti. Bu sorunların halledilmesi için Venizelos'un seçimi kazanmasını beklemek gerekmişti.²²¹

Yunanistan'da devam eden siyasi, ekonomik ve sosyal kaos, güçlü bir şahsiyetin Yunan siyasi hayatındaki boşluğu doldurması ve problemlerle başa çıkmasını gerektiriyordu. Bu şekilde Venizelos 1928'de iktidara döndü. Ancak onun yeniden ortaya çıkışı siyasi durumun kötüleşmesine sebep oldu. Cumhuriyetçilik ve kralcılık arasındaki uçurumu derinleştirdi.²²² Venizelos, Yunanistan'ın tanınmayacak derecede değişik bir ülke olacağını ilan etse de onun 1928-1932 arası dört yıllık iktidarı başarısızlıkla geçmişti. Dünya ekonomik buhranı Venizelos'un iktidarı döneminde olmuş ve Yunanistan iflase sürüklenmişti.²²³

Ancak Venizelos hükümeti Yunanistan'ın yaşam koşullarını iyileştirme ve diplomatik ilişkilerle dış işleri alanında Yunanistan'ı siyasi yalnızlıktan kurtarma gayreti içine girmişti.²²⁴ Venizelos'un iktidara dönüşü, ülke içinde siyasi duruma beklenildiği gibi iyi tesir yapmasa da dış

²¹⁸ Değerli; s. 246.

²¹⁹ Gregoriou; s. 62.

²²⁰ Pallis; s. 100.

²²¹ Erdem; 2009, agm., s. 98-99.

²²² Gregoriou; s. 63.

²²³ Pallis; s. 101.

²²⁴ Erdem; 2009, agm., s.102.

politikada diğer ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi için de adımlar atılmıştı.

Nitekim 30 Ağustos 1928'de Venizelos'un Başbakan İsmet (İnönü) Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e gönderdiği mektupta, Türk-Yunan dostluk ve tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanması gerektiği, iki ülke arasında dostane ilişkiler kurulması konusunda ifadeler bulunmaktaydı.²²⁵

Bunun dışında 1930'da Türk-Yunan ilişkilerinde yakınlaşma devresi başlamıştı. Bunda, Bulgaristan'ın Balkanlardaki tutumu etkili olduğu gibi gerek Türkiye gerekse Yunanistan'ın dış politikada tansiyonu düşürmek istemesi de etkiliydi. Nitekim 10 Haziran 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesine çözüm getiren antlaşma imzalanmıştı. Venizelos'un 30 Ekim 1930 tarihinde Türkiye'yi ziyareti sırasında "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması" imzalanmıştı. "Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü" bu antlaşmaya eklenmiştir. Ayrıca "Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi" adıyla imzalanan bir antlaşma daha yapılmıştır.²²⁶ Bu anlaşmalar ile göçmenlerin mübadelesinin ortaya çıkardığı karşılıklı taleplere son verilerek iki ülke arasında barış dönemi başlatılmıştı.²²⁷ Denizcilik alanındaki rekabetin sonlandırılmasıyla Yunanistan açısından devlet bütçesi ağır bir yükten kurtarılacak ve kuzey sınırını korumakla görevli kara kuvvetleri güçlendirilmiş olacaktı. Tamamen ekonomik olarak imzalanan "Oturma, Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi" ile de iki amaç planlanmıştı. Birincisi, 1929 ekonomik buhranından kaynaklanan ticari ekonomik durgunluğun önüne geçmek ve diğeri de ekonomiyi canlandırmaktı. Nüfus mübadelesiyle Rumların göç etmesi, Türkiye'de nitelikli iş gücü açığına sebep olurken Yunanistan'da işsizliğe neden olmuştu. Bu ekonomik anlaşmayla Türkiye iş gücü kaybını geri kazanabilecek, Yunanistan ise işsizlik sorununa kısmi olarak çözüm bulacaktı.²²⁸

Venizelos, Avrupa'dan döndüğü sırada 23 Ağustos 1931'de İstanbul'a uğramış, ardından Başbakan İsmet (İnönü) Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de Atina'ya iadeiziyarete bulunarak 1 Ekim 1931'de İstanbul'dan hareket etmiş, 3 Ekim'de Pire'ye ulaşmış ve iyi bir şekilde karşılanmıştı.²²⁹

Venizelos'un iktidarı 1932'ye kadar sürdü. Yunanistan'ın uluslararası itibarını güçlendirmesine rağmen ekonomik buhran, işsizlik ve tarım borçları konularında başarısızdı. Onun partisi tüccarlar, bankerler ve armatörlerden

²²⁵ Baydan; s. 52. Erdem; 2009, agm., s. 103.

²²⁶ Uzun; s. 43-44.

²²⁷ Pallis; s. 101.

²²⁸ Erdem; 2009, agm., s. 115-116.

²²⁹ Erdem; 2009, agm., s. 119.

oluşan burjuva sınıfını temsil etmekteydi. Yeni eğilim, sosyal adaleti ve reformları gerektiriyordu. Venizelos'un bu problemlerle başa çıkmada başarısız olması, Venizelos'a karşıt duyguların artmasına sebep oldu. Geleneksel kralcı Halkçı Partinin lideri olan Panayiotis Tsaldaris'in cumhuriyeti kabul etmesi, Venizelos'un seçimlerde başarısız olması hâlinde monarşiye geri döneceği korkusunu bertaraf etti. Bu uzlaşma, Panayiotis Tsaldaris'in 5 Kasım 1932'de bir azınlık hükûmeti oluşturmasını sağladı. Tsaldaris'in vaadi aşırı uçtaki azınlık grupları tarafından kabul edilmedi. Küçük bir cumhuriyetçi azınlık grubu, halkçı oyların aniden artmasını monarşinin yeniden kurulduğuna dair bir işaret olarak gördü. Bu korkuya tepki olarak General Nikolaos Plastiras, cumhuriyeti korumak için 5-6 Mart 1933'te askerî darbe girişiminde bulundu. Fakat Plastiras'ın bu girişimi önlenmedi. Ancak cumhuriyet adına parlamento dışı taktiklere başvurulması, cumhuriyetin çöküşünü hızlandırdı. Plastiras, Venizelos'un en sadık takipçisiydi. Bunun sonucunda Venizelos ya darbeyi engellemede zayıf olduğu ya da daha kötüsü halkçı bir hükûmetin engellenmesi için iş birliği yaptığı konusunda suçlandı. Plastiras'ın en büyük düşmanı ve cumhuriyetçi subaylardan oluşan rakip grubun lideri olan George Kondilis, Venizelos karşıtı tarafta yer almıştı. Fanatik kralcı Ioannis Metaxas, Venizelos'u Plastiras'ın darbe girişimine iş birliği yapmakla suçladı. Bütün bu olaylara Venizelos'a 6 Haziran 1933'te suikast düzenlenmesi de eklenince monarşizm ile cumhuriyetçilik arasındaki düşmanlık yeniden canlandı. Siyasi durumun kötüleşmesi, cumhuriyeti korumak adına 1 Mart 1935'te cumhuriyetçi subayların ikinci bir darbe teşebbüsüne yol açtı.²³⁰

1 Mart 1935 darbesine katılmış olan Venizelos taraftarı subaylar, işbaşından uzaklaştırılarak bunların yerini kralcı subaylar almıştı. Bu arada ülke çapında krallığa dönülmesi konusunda teşebbüse girişilmişti. Sonrasında General Kondilis tarafından kurulan hükûmet, Millî Meclise krallığı ilan ettirdi. 3 Kasım 1935'te bir halk oylaması yapıldı ve rejim değişikliği onaylandı. 25 Kasım 1935'te Kral Yunanistan'a döndü.²³¹ Yunanistan'ın Anadolu'daki büyük hezimetini takip eden on dört yıl içerisinde tam olarak on dokuz hükûmet değişti. Yunanistan, Mart 1924'te cumhuriyet, 1925'te General Pangalos diktatörlüğü ve Kasım 1935'te krallığın yeniden ilanı ile üç kez rejim değişikliği yaşadı. Yedi askerî ayaklanma ve hükûmet darbesi meydana geldi.²³²

Değerlendirme

Yunanistan'ın bağımsızlığını 1830 tarihinde kazanması, megalî ideanın gerçekleştirilmesinde bir umut ışığı olmuştu. Ancak bu bağımsızlık,

²³⁰ Gregoriou; agt., s. 63-64.

²³¹ Pallis; s. 103-104.

²³² age.; s. 96.

Yunanistan'ın var olan ekonomik siyasi, askerî ve sosyal sorunlarını gidermemiş ve bundan sonra da Osmanlı-Yunan, Balkan, Birinci Dünya Harpleri ve ardından İzmir'i işgal ederek giriştikleri "Küçük Asya Macerası" ile Yunanistan'ın iç ve dış sorunları gittikçe artmıştı.

Yunanların Batı Anadolu'da Haziran 1920'de başlattıkları ileri harekât devam ederken bir maymun tarafından ısırılan Kral Alexandros'un doktorların tüm müdahalesine rağmen Ekim 1920'de ölmesi, tüm dengeleri değiştirmişti. Yunanistan'da Kasım 1920'de yapılan seçimlerde Venizelos'un kaybetmesi üzerine yeni kurulan hükûmet döneminde Kral Konstantin ülkeye geri dönmüştü. Bundan sonraki süreçte Yunanistan, askerî ve siyasi alanda Kral ve Venizelos yanlıları arasında geçen bir mücadele dönemine girmiş ve bu mücadele İnönü Muharebelerinden itibaren kendini göstermişti. Yunan ordusu Batı Anadolu'da harbe devam ederken Yunanistan'da birçok hükûmet kurulmuş ve düşmüştü. Üstelik harbin ülkeye yansımaları, zaten öteden beri süregelen siyasi, askerî ve ekonomik çalkantıları had safhasına getirmişti.

Yunan ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi sonrasındaki başarısızlığı kamuoyundan gizlenmiş ve bunun taktiksel bir geri çekilme olduğu vurgulanmıştı. Bunun sebebi savaş karşıtlarının tepkisinin ve uzun yıllardır savaşıyan askerinin tamamen tükenmesinin önüne geçilmesi olarak değerlendirilebilir. Oysaki bu gizleme, Büyük Taarruz'la vuku bulan Yunan ordusunun büyük hezimetleriyle ortaya çıkacaktı. Nitekim Mustafa Kemal'in (ATATÜRK) "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" tarihî emri üzerine Türk ordusunun yaptığı takip harekâtıyla Yunan ordusunun Anadolu'yu terk ederek ülkesine kaçması sağlanmıştı.

Yunanistan "Küçük Asya Macerası" sonrasında yaşadığı hezimetle birlikte, uzun yılları bulan siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik sorunlarla baş başa kalarak bu maceranın bedelini ülkenin her yerinde ve her alanda hissederek ağır bir şekilde ödeyecekti. Ancak bu hezimet, o dönemde iki kampa ayrılmış durumda olan Yunanistan'ın askerî ve siyasi durumuna dayandırma eğilimi olduğu görülmektedir. Venizelos yanlısı subayların "Küçük Asya Seferi"nden alınması ve onların yerine Kral yanlılarının ikame edilmesi, Yunan askerî başarısızlığının sebebi olarak gösterilmeye çalışılmaktadır.

Oysaki bu dönemde, Türkler de ülke içinde meydana gelen iç isyanlar, millî ordu ve Millî Meclis kurulması, maddî ve askerî imkânsızlıklar, Doğu ve Güney Cephesi'nde verilen mücadele, İstanbul Hükûmetinin tutumu, Türkiye'nin dış politikada kendini ispata çalışması gibi meselelerle uğraşmaktaydı. Dolayısıyla iki tarafın gerek iç ve gerekse dış sorunlarına bakıldığında sadece Yunanlar için değil, ülkesini savunan Türkler için de bu mücadele ve onun etrafındaki problemler hafife alınmayacak kadar büyüktü.

Dolayısıyla hem Yunan hem de Türk tarafı uzun yıllar harbe devam etmişti. Yunan ordusundaki askerler, işgalin ilk dönemlerindeki istek ve azimlerini savaşın sonlarına doğru kaybetmeye başlayarak terhis edilmeyi beklerken Türk ordusundaki askerler ise başından beri bir ölüm kalım meselesi olduğunun farkındaydı. Dolayısıyla Türklerin başarısının altında yatan en büyük sebebin, vatan savunmasındaki azim ve kararlılık olduğu ortadadır.

Buradan hareketle Mustafa Kemal (ATATÜRK) ve silah arkadaşlarının askerî ve siyasi becerisi ile vatan savunmasındaki azim ve kararlılıklarının Millî Mücadele ve Büyük Taarruz'la son bulan harplerin kazanılmasında daha büyük bir rol oynadığı açıktır.

Nüfus mübadelesi, hem Yunanistan hem de Türkiye'de ekonomik ve sosyal açıdan birçok meselenin doğmasına neden oldu. Göçmenlerin yerleştirilmesinde iskân ve konut sorunlarıyla karşılaşmış ve sosyal hayat ile bütünleştirme konularında sıkıntılar yaşanmıştı. Bu durum, yeni kurulmuş iki devlet için de ekonomik olarak büyük masraf oldu. Yunanlar için nüfus mübadelesi başlangıçta büyük bir problem sahası olarak görülse de bunun bugünkü Yunanistan'ın nüfusu dikkate alındığında uzun vadede ülke için önemli bir kazanç olduğu değerlendirilebilir.

Yunanistan'daki yargılamalar ve sonrasında idama mahkûm edilenler düşünüldüğünde ise esas sebebin "Küçük Asya Seferi"ndeki başarısızlığın faturasının belli kişilere kesilerek kamuoyundaki baskının azaltılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Yunanistan'da Mart 1924'te cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Yunan siyasetinin askerî bir diktatoryaya dönüşmesi, cumhuriyet döneminde de istikrarsızlığı getirmişti. Üstelik cumhuriyet ve Kral yanlıları arasındaki mücadele, ülke sorunlarıyla beraber hız kesmeden devam etmişti. Mart 1935 darbesinde Venizelos taraftarı subaylar, işbaşından uzaklaştırılarak yerine Kral yanlısı subaylar getirilmişti. Kasım 1935'te de tekrar krallığa dönüldü. Bu bakımdan Yunanistan'ın Anadolu'da harp ettiği dönemde var olan siyasi kamplaşmaların ve diğer sorunların, felakete sonuçlanan "Küçük Asya Seferi"nden sonra da Yunanistan'ı uzun yıllar meşgul ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Belgeler

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), K.: 93, G.: 84, B.: 84-1:9, 84-2a, 84-3a, 84-4a, 84-5a, 84-6a, 84-7a, 84-8a, 84-9a.

İSH; K.: 98, G.: 122, B.: 122-2.

İSH; K.: 112, G.: 4, B.: 4-1:3.

İSH; K.: 112, G.: 13, B.: 13-1:3.
İSH; K.: 112, G.: 13, B.: 13-5.
İSH; K.: 119, G.: 27, B.: 27-1.
İSH; K.: 296, G.: 183, B.: 183-1.
İSH; K.: 119, G.: 27, B.: 27-2:3.
İSH; K.: 296, G.: 76, B.: 76-1.
İSH; K.: 487, G.: 79, B.: 79-1.
İSH; K.: 645, G.: 152, B.: 152-1:3.
İSH; K.: 645, G.: 178, B.: 178-1:2.
İSH; K.: 646, G.: 46, B.: 46-1.
İSH; K.: 646, G.: 47, B.: 47-1.
İSH; K.: 649, G.: 123, B.: 123-1.
İSH; K.: 655, G.: 79, B.: 79-1.
İSH; K.: 659, G.: 87, B.: 87-1:2.
İSH; K.: 663, G.: 113, B.: 113-2:3.
İSH; K.: 663, G.: 113, B.: 113-5:6.
İSH; K.: 663, G.: 113, B.: 113-7:8, 113-8 a.
İSH; K.: 663, G.: 113, B.: 113-10.
İSH; K.: 663, G.: 113, B.: 113-11:12.
İSH; K.: 666, G.: 129, B.: 129-1.
İSH; K.: 697, G.: 248, B.: 248-1.
İSH; K.: 663, G.: 113, B.: 113-13:18.
İSH; K.: 729, G.: 58, B.: 58-1.
İSH; K.: 740, G.: 177, B.: 177-1:2.
İSH; K.: 990, G.: 9, B.: 9-1.
İSH; K.: 990, G.: 44, B.: 44-1:2.
İSH; K.: 990, G.: 54, B.: 54-1.
İSH; K.: 1161, G.: 184, B.: 184-1:2, 184-1a.
İSH; K.: 1176, G.: 23, B.: 23-1:6.

İSH; K.: 1339, G.: 133, B.: 133-1:2.

İSH; K.: 1666, G.: 46, B.: 46-1, 46-1a.

İSH; K.: 1714, G.: 24, B.: 24-8:10.

Kitaplar

AKŞİN, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, 5. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; *Nutuk 1919-1927*, Zeynep KORKMAZ (Yay. haz.), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

AYKUT, Fahri; *İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, (Yay. haz.: Ahmet TETİK, Melike CEYHAN), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

BELEN, Fahri; *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, 2. bs., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 3. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ERCAN, Tevfik; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi II'nci Cilt 2'nci Kısım (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, 3. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ERDOĞAN, Selim; *Sakarya, Türk Bitti Demeden Bitmez*, 1. bs., Kronik, Ankara, 2020.

ERKAL, Şükrü; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım I'inci Kitap Büyük Taarruz'a Hazırlık (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922)*, 1. bs., Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1967.

GOLOĞLU, Mahmut; *Millî Mücadele Tarihi Beşinci Kitap: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1923*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1971.

ISTRATİKOS, Eksenofon; *Yunanlara Göre Sakarya Muharebeleri, (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser)*, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara, 1339 (1923).

İNÖNÜ, İsmet; *Hatıralar 2. Kitap*, 1. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

JAESCHKE, Gotthard; *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

KITSİKİS, Dimitri; *Yunan Propagandası, Hakkı Devrim* (çev.), Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1964.

Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi; Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

NIKOLOPULOS, Hristos V.; *1921'in On Binleriyle Beraber (24 Haziran-10 Eylül 1921 K. Asya Seferi)*, (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser) , Dimitri BIZANIDI (çev.), Hariciye Vekâleti Basın Bürosu, (yy.), 1921.

NİŞ, Kemal; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 2'nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1968.

ÖNALP, Kâmil-APAK, Rahmi; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 3'ncü Kısım*, (Yay. haz. Selim TURHAN), 3. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZALP, Kâzım; *Millî Mücadele 1919-1922- I*, 4. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

ÖZÇELİK, Ayfer; *Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı)*, *Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZTOPRAK, İzzet; *Kurtuluş Savaşı'yla İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.

ÖZTOPRAK, İzzet; *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

PALLİS, Alexander Anastasius; *Yunanlıların Anadolu Macerası (1919-1922)*, Orhan AZİZOĞLU (çev.), Selahattin ÖZPALABIYIKLAR (Yay. haz.), (2. bs.), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1997.

SELIŞIK, Selahattin; *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, Zekeriya TÜRKMEN, Atike KAPTAN (Yay. haz.), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2006.

SMITH, Michael Llewellyn; *Yunan Düşü*, Halim İNAL (çev.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

SONYEL, Salâhi R.; *Mustafa Kemal (ATATÜRK) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923 I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

SONYEL, Salâhi R.; *Mustafa Kemal (ATATÜRK) ve Kurtuluş Savaşı (Yeni Belgelerle) 1918-1923 II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea; Hamdi ERTUNA, Necati KÖSE (haz.), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975.

TÜZEL, Abidin; *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 4'ncü Kitap, İstiklal Harbi'nin Son Safhası, (Yay. Haz. Güngör CEBECİOĞLU) 2. bs., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.*

VANDEMİR, Baki; *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya* (Yay. haz. Hayriye YALÇIN), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Yunan Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih İdaresi; *1919-1922 Küçük Asya Seferi'nin Özetlenmiş Tarihi (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Kütüphanesi, Yunancadan Çevrilmiş Basılmamış Daktilo Eser), Askerî Tarih İdaresi Yayını, Atina, 1967.*

Makaleler

“Birinci İnönü Muharebesi (06-11 Ocak 1921)”; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 127, Haziran 2011, s. 176-178.

“Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi (90'ıncı Yıl Özel Sayısı)”; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 129, Ağustos 2012, s. 234-235.

“Büyük Taarruz ve İzmir'in Kurtuluşu”; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 121, Aralık 2007, s. 101-102.

ÇOLAK, Mustafa; “Alman Diplomatik Belgelerinde Türk-Yunan Dostluk İlişkilerini Kurma Çabaları ve Venizelos'un Türkiye Ziyareti”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri 5-7 Ekim 2012, Isparta, 2013*, s. 253-265.

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu; “ATATÜRK Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, Ağustos 2006, s. 239-262.

ERDEM, Nilüfer; “Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29 Güz, 2014, s. 97-140.

ERDEM, Nilüfer; “Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, Güz 2009, s. 93-128.

ERTAN, Temuçin Faik; “Lozan Konferans'ında Türkiye'yi Temsil Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 61-76.

EXERTZOĞLOU, Haris; “Children of Memory: Narratives of the Asia Minor Catastrophe and the Making of Refugee Identity in Interwar Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*, 34 (2), October 2012, 343-366.

HATİPOĞLU, Murat; “Anadolu Bozgunu Sonrasında Meydana Gelen Olaylar (1922-1924)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 106/309, Mayıs 1987, s. 51-57.

“İkinci İnönü Muharebeleri (23 Mart- 1 Nisan 1921)”; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 92, 1991, s. 11-12.

JENSEN, Peter Kincaid; “The Greco-Turkish War, 1920-1922” *International Journal of Middle East Studies*, 10(4), 1979, s. 553-565.

KALELİOĞLU, Oğuz; “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41, Mayıs 2008, s.105-123.

KOLLUOĞLU, Biray; “Excesses of Nationalism: Greco-Turkish Population Exchange”, *Nations and Nationalism*, 19 (3), 2013, s. 532-550.

KÖYLÜ, Murat; “Batı Anadolu’nun İşgalinin Türk, Yunan ve İngiliz Siyasi Tarihine Etkisi”, *İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, Aralık 2016, s. 147-169.

KÖYLÜ, Murat; “Yunan Siyasi Tarihinde Siyasal Çalkantıların (1909-1922) İstiklal Harbi’ne Etkisi”, *Toros Üniversitesi İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (4), Aralık 2015, s.31-56.

ÖZGÜR, Pınar Selçuk; “Yunanistan İç Savaşı ve Dış Güçlerin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 57,2015, s. 101-129.

TAĞMAT, Çağla Derya; “Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, V/2, 2016, s. 307-339.

TOKER, Hülya; “Büyük Taarruz’da Takip Harekâtı ve Yunan Macerasının Sonu”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10, Ağustos 2007, s. 107-125.

TURAN, Ömer; “The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and in Greek Independence” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10, 1999, s. 243-291.

UZUN, Hakan; “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 5(2), 2004, s. 35-50.

“Zafer Sayısı” *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*; 80, Ağustos 1981, s. 64-66.

Tezler

BAYDAN, Berna; *Türk-Yunan İlişkilerinin II. ve III. Dönem TBMM’ye ve Kamuoyuna Yansımaları (1923-1931)*, Yayınlanmamış

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl 2020, Sayı 32:121-176

Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzincan 2017.

ERDEM, Nilüfer; *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2009.

GREGORIOU, Georgios; *Greece: Problems in Political Change and Democratic Development, 1821-1869*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York University, New York, 1969.

PAVLIDIS, Antonios; *Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakın Çağ Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 1997.

RENÇBERLER, Özgür; *Küçük Asya Felaketi'nin Yunan Siyasetine Etkisi (1919-1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2014.

ŞENŞEKERCİ, Erkan; *Siyasal Boyutlarıyla Türk-Yunan İlişkileri (1830-1952)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 1994.

TAĞMAT, Çağla Derya; *Yunanistan'da Büyük Açlık ve Türk Yardımları (1941-1943)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2010.

TAĞMAT, Çağla Derya, *İstanbul'da Helenizm: Sosyokültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015.

İnternet Kaynakları

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2020 (<https://sozluk.gov.tr/>)